jaargang 21 - no. 1
januari 1966

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, T. Haan (secretaris), Ger Harmsen, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Deijlerweg 123, Wassenaar.
Bijdragen adresseren aan het secretariaat, in drievoud en voorzien van retourporto.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. Dr. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Dr. Th. van Tijn, Dr. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 19,50 per jaar (*f* 10,– per half jaar). Voor België Bfr. 295 per jaar. Andere landen *f* 25,–. Studenten-abonnement resp. *f* 15,– en Bfr. 237,50. Betaling van abonnementen, die niet door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

IN MEMORIAM NICO DONKERSLOOT

Op de tweede Kerstdag is Nico Donkersloot, nadat drie en een half jaar geleden Jan Romein en tien jaar daarvoor Hendrik Pos als oprichters van De Nieuwe Stem hem waren voorgegaan, ons ontvallen als de man die tegen het einde van de oorlog, nog in 1944, het initiatief had genomen na de oorlog dit nieuwe tijdschrift in het leven te roepen. Het zou een bijdrage moeten leveren tot het herstel en de vernieuwing van de materiële en geestelijke beschaving die uit de ontreddering der oorlogsjaren te voorschijn zou en moest komen.

Vóór de oorlog had hij sinds 1930 de redactie gevoerd van het Critisch Bulletin van het tijdschrift De Stem, waarvan hij van 1937–1940 de redactie deelde met Coster. Toen hij uit de Scheveningse gevangenis en vervolgens uit het gijzelaarskamp in St. Michielsgestel was ontslagen heeft hij zich tot zijn collega's Pos en Romein gewend om met hen een nieuw tijdschrift op te richten, waarna ondergetekende werd gevraagd als redactie-secretaris op te treden. In de nazomer van 1944 is bij een bevriende relatie het eerste overleg gehouden. Ruim een jaar later, op het eind van 1945, verscheen het eerste nummer van de jaargang 1946.

Het aantrekken van Pos en Romein in de redactie was reeds een aanwijzing dat De Nieuwe Stem geen na-oorlogse voortzetting zou zijn van de voor-oorlogse Stem. Wel 'herinnert de naam opzettelijk aan de Stem die, voortgekomen uit de vorige oorlog, ... in de afgelopen decenniën de tolk der humanistische traditie is geweest' schreef Donkersloot in het inleidend artikel van het eerste nummer, maar het nieuwe tijdschrift zou een sociaal gericht humanisme moeten brengen, dat concreet zou moeten zijn, d.w.z. stelling nemend in de vragen van de dag. 'Zo zullen de groeiende sociale en economische orde in de wereld, de waarborgen tegen nieuwe evenwichtsverstoring en overweldiging, de vrije ontplooiing van enkeling en gemeenschap met dezelfde aandacht moeten worden vervolgd en bevorderd als waarmee de enkele wraakzucht, die zich in plaats van recht en gerechtigheid zou willen stellen, en de reactie die zal trachten van de nalatenschap der onderdrukking te profiteren, dienen te worden bestreden'.

Het sprak vanzelf dat aan Nico Donkersloot het voorzitterschap van de redactie toeviel. De Nieuwe Stem was toch wel zijn tijdschrift. Tot de oude vaste formatie die het eerste decennium van het tijdschrift heeft geredigeerd, waren met de tweede jaargang Suys, van Vriesland en Wertheim toegetreden. Het was een vriendenkring rondom Nico Donkersloot, maar toen die oude formatie uiteen was gevallen door dood of uittreding bleef hij blijmoedig-gelijkmoedig het middelpunt vormen van een ten dele nieuwe en jongere redactie voor wie zijn vriendschap evenzeer openstond. Zijn zachtzinnige bedaardheid verloor hij niet in de moeilijkheden waarmee een tijdschrift dat te weinig abonnees telt zakelijk te kampen heeft, noch in de problemen van aanvulling en vernieuwing van de redactie. Hij bezat in hoge mate het vermogen het juiste woord te kunnen spreken in moeilijke tegenstellingen binnen de redactie, maar nog meer kenmerkte hem de gave om verwarmende vriendschap te geven en ze tot zich te trekken. Maar deze in de omgang, doch evenzeer in wezen, zo beminnelijke man bezat een harde kern van principiële standvastigheid wanneer het ging om dingen die hem van hoge waarde en van groot gewicht voorkwamen en om mensen die hem terwille van recht en menselijkheid ter harte gingen.

In het voorjaar 1963 heeft hij zich tijdelijk uit de redactie teruggetrokken en het verheugde ons zeer dat hij bereid was om in de jaargang 1965 weer toe te treden. Wij hebben hem echter in dat jaar weinig gezien, zijn stem haast niet gehoord. Het is ons vreemd en droef te moede zijn stem nooit weer te zullen horen.

De redactie heeft het voornemen in een volgend nummer hem te herdenken op een hem meer rechtdoende wijze.

O. Noordenbos.

J. B. Charles

MEEUWEN BOVEN DE SONT

Schaatsen boven de Kong Knud
en drie meter boven mij
die op het dek
pal staat in de wind,
alsof zij mij opbrengen
de meeuwen, in een
ongeregeld eskader
(het vraagteken waait weg)

De cockpit is hun kop.
De bek een klein kanon.
Zo kunnen zij de voetjes
veilig houwen gevouwen
onder het kontje als zij
hun streken drijven.

Toch moeten zij een motor hebben,
al doen zij dan niets merkbaars,
toch worden zij bestuurd. Want
wenden zeventien kanonnen
naar stuurboord:
het eskader zwenkt
even onbewegelijk als onvervaard:
daar komt van Nyborg ons tegemoet
het stoomschip Kong Olaf,
dat zullen zij naar Sjaelland
terug begeleiden.

VOOR SIRANOUCHE

Mensen zouden voorzichtiger zijn,
en minder luidruchtig wellicht,
als zij konden beseffen
dat zij slechts bestaan
in de dromen van dieren.

Zie, de kat Goeri opent zijn ogen,
en houdt zijn adem nu in:
daar is weer dat wezen
dat hij altijd droomt:
dat ben jij.
Hij gaat zachtjes spinnen,
want een nare droom
ben jij niet Siranouche.

Fiston jullie hond
is van alles niet zeker.
Zo vragend springt hij op
tegen Haik je broertje
dat het duidelijk is,
hij zou willen weten:
is dit echt of droom ik?
Niet hij, weten wij.
Het is ik, dat ben jij.

De paarden alleen verdenk ik
van schaarse momenten waarop
zij wakker genoeg zijn om ons
bestaan te doorzien.
En daar staan wij dus.
Het paard ook als ik, net als jij
in de droom van een mus
die komt kijken.

Roger van de Velde

DE DODE REBELLEN

'Perez-Frances wint vandaag de bergrit te Bagnères de Bigorre', zegt Leon terwijl hij zorgvuldig bruine suiker tussen zijn boterhammen strooit.

Hij poneert die wielerkundige prognose rustig, lichtelijk verveeld en met die onaantastbare zelfzekerheid van kenners die uit toegewijde studie de wijsheid hebben gepuurd dat de wisselwerking van hoofd en benen gehoorzaamt aan een volstrekt logische wetmatigheid.

'Gabica klimt nochtans ook niet slecht', meent Omer.

Zijn lichtzinnige woorden vinden geen weerklank in een onverschillige stilte.

'Perez-Frances', herhaalt Leon bedaard. 'Perez-Frances wint vandaag de rit en Poulidor neemt de gele trui.'

Er is niemand in de cel, die deze uitspraak in twijfel durft trekken. En nochtans houdt die twijfel, de onzekere speling van het lot in een waanzinnig bedrijf, dat elk jaar op de Franse wegen wordt opgevoerd door een op drift geslagen meute kortgebroekte mannetjesputters, de gevangenis wekenlang in de ban als een opwindend avontuur.

Het is een wonderbaar verschijnsel omdat de heroïsche sublimering van een door en door zakelijke maar handig opgezette reklamestunt de verbeelding hoog doet uitwolken boven het stof van de dagelijkse eentonigheid. Ook buiten de gevangenismuren wordt die verbeelding ongetwijfeld opgefokt, maar niet zo onstuimig en gretig als in een cel, waar een glinsterende druppel fantaisie tegen een verdord gehemelte geproefd wordt en herproefd als een zoete en zeldzame likeur.

Daarom is de Ronde van Frankrijk in alle gevangenissen van het Koninkrijk dé gebeurtenis van het jaar, die zelfs door de meest stugge en asportieve directeurs onvoorwaardelijk wordt geërbiedigd. Die erkenning van een extrapenitentiair fenomeen moet geboren zijn uit een soort intuitief aangevoelde noodzaak want er is, bij ons weten, in dit opzicht nooit enig decreet in het Staatsblad verschenen.

Pasen en de Nationale Feestdag, oudejaarsavond en de optochten van de Eerste Mei, de slopende regeringscrisis en de jongste aardbeving in Pakistan, het lost zich allemaal gelijkmatig op in de grijze nevel der dagen. Zelfs wanneer de Russen of de Amerikanen één van hun gigantische bolieden in de ruimte loslaten, doen wij slechts een half oog open; en als u volstrekt de waarheid wilt weten, dan kan het ons geen barst schelen dat de voortdurende atoombewapening een toenemende bedreiging betekent voor de wereldvrede. Het kan ons allemaal grandioos gestolen worden.

De Ronde van Frankrijk echter is sinds jaar en dag een sacraal begrip. Elke namiddag, in die vroegzomerperiode van eind juni tot begin juli, stroomt de verbeelding als een kolkende golfstroom de gevangenis binnen, en iedereen laat vallen wat valt.

Telkens weer is het een aandoenlijk tafereel gevangenen en bewakers in een gemeenschappelijke extase vóór de radio te zien zitten; opgezweept en geboeid, verrukt en ontgoocheld door een episch verhaal waarin poëtische namen bloeien, die Bertus Aafjes en Werumeus Buning zouden kunnen bekoren.

Gimondi en Otano, Adorni en Pambianco, Manzaneque en Gomez del Moral, en tussen al die exotische orchideeën ook een paar Vlaamse knotwilgen, die alleen maar Van den Berghe en Aerenhouts heten. En dan? Als Van den Berghe te Aix-les-Thermes een rit wint, dan is hij op dat ogenblik in gans Frankrijk en nog een stuk daarbuiten een

méér geziene persoonlijkheid dan de kandidaat voor het presidentschap Tixier-Vignancour.

Maar op dit ogenblik, het ogenblik van de waarheid in de Pyreneeën, is er geen spraak van Van den Berghe, Pauwels, Desmet en zelfs niet van Van Looy; hoezeer wij dit met ons allen ook betreuren.

'Dit is het ogenblik van Perez-Frances', zegt Leon, en om de een of andere reden heeft zijn mening kracht van gezag; al is hij hier tussen de borstels en de papieren zakken ook maar afgestemd op zijn verbeelding. Maar verbeelding, gekruid met het piment van flair, kan uitstralen in een aureool van profetie. Als Perez-Frances werkelijk zo goed kan klimmen, waarom zou hij dan niet winnen te Bagnères de Bigorre? Hij heeft een naam om met bloemen naar het juichende publiek te wuiven en lachende meisjes te kussen.

Maar Perez-Frances moet voorlopig wachten op zijn glorie. Tussen het verslag over de Ronde van Frankrijk reciteert de nieuwslezer van de radio, voorzichtig en gehaast als een vervelende spelbreker, de berichten uit de andere hoeken van de wereld. De Afro-Aziatische topconferentie werd verdaagd tot het einde van het jaar; de gemaal van kroonprinses Beatrix zal waarschijnlijk geen militaire rang krijgen in de Nederlandse strijdkrachten; drie Vietkongrebellen werden terechtgesteld in het sportstadion van Saïgon.

Er is niemand in de cel die aanstoot schijnt te vinden in het feit, dat drie mensen werden neergeschoten in een stadion, waar gevoeglijk voetbal of baseball wordt gespeeld, en waar de wimpels van de locale club misschien nog feestelijk aan de masten wapperden op het ogenblik van de executie.

Omer strijkt de papborstel in een soepel en liefderijk gebaar over de gekartelde kantjes van de papieren zakken en Leon kauwt langzaam zijn boterham met bruine suiker.

Hij denkt er waarschijnlijk over na welk verzet Perez-Frances zal gebruiken om de laatste steile hellingen van de Aubisque te beklimmen.

Wie zal verklaren waarom de verbeelding zich gulzig vastzuigt aan banale, onbeduidende dingen, en onberoerd blijft voor de kille en kreunende adem van de tragiek?

De terechtstelling van rebellen is nochtans een bedroevende aangelegenheid, die tot meditatie zou moeten stemmen; vooral in de gevangenis. Omdat de spectaculaire, brutale uitvoering van de doodstraf altijd een licht werpt op de geraffineerde en genadeloze vernietiging van de mens door de mens. En dat is een zaak die alle weerlozen in alle cellen zou moeten aanbelangen.

Och, wij weten wel dat het een oud en steeds bloeiend bedrijf is.

Hoeveel mensen worden per dag, spectaculair of discreet, in de wereld terechtgesteld? Hoeveel opstandelingen worden door een dictatoriaal gezag zonder vorm van proces gelikwideerd? Hoeveel gevangenen mishandeld, gefolterd en overgeleverd aan de meest meedogenloze beul: de wanhoop? Hoeveel terdoodveroordeelden, na een ordentelijk proces in een democratisch regime, ordentelijk en koelbloedig geëxecuteerd?

Hoeveel per dag? Hoeveel per uur? Het valt bij benadering niet te schatten. In Vietnam, Cuba en San Domingo; in Oost-Kongo, Angola en Algerië; in Indonesië, Zuid-Rhodesië en Kasjmir is de dood met de kogel een dagelijks bedrijf dat voor de toeschouwer langs de kant van de weg wel langzamerhand van zijn gruwel verliest als het maar voldoende en regelmatig wordt herhaald. In de hermetische kampen van de Sovjet-Unie en in de donkere bastions van Franco vallen de schoten bijna geruisloos uit geoliede geweerlopen; in de staatsgevangenis van Lansing, Kansas U.S.A., bengelt de strop; en in de gaskamer van San Quen-

tin ruiken de bollen cyaankali nog altijd naar perzikbloesem.

De lijken van de drie terechtgestelde rebellen zijn natuurlijk reeds lang onder de grond gestopt zonder enig ceremonieel. Onder de tropische zon zullen waarschijnlijk enkele donkere vrouwen en tandeloze moeders gehuild hebben met een half dozijn grienende kinderen in de plooien van hun rokken. En volgens de regels van een duister maar feilloos georganiseerd spel zullen in de korst mogelijke tijd drie Zuid-Vietnamezen terechtgesteld worden op een publieke plaats van Hanoi.

De pendule van dood en vergelding balanceert haar massieve slinger van Noord- naar Zuid-Vietnam, en Perez-Frances zal nu wel begonnen zijn aan de beklimming van de Tourmalet.

De Tourmalet is zo dicht en Zuid-Oost-Azië zo ver. En nochtans, wat betekenen afstand en tijd, als ruimtevaarders in minder dan negentig minuten rond de aardbol klieven?

Wat zouden terdoodveroordeelden denken en doen in hun cel in afwachting van hun terechtstelling? Leon en Omer schijnen zich daar niet in het minst zorgen om te maken. Waarom zouden zij zich zorgen maken om drie dode rebellen, die zich een roemloos roteinde op de hals hebben gehaald voor; ja voor wat eigenlijk? Vraag het niet aan Leon en Omer, die er niet zullen aan denken vervelende vragen te stellen als Perez-Frances, overeenkomstig deskundige vooruitzichten, vandaag wint te Bagnères de Bigorre. En als zij zondagmiddag, overeenkomstig de culinaire geplogenheden van deze gevangenis, frieten krijgen voorgeschoteld met mayonnaise en een plakje hespenworst. Jawel, frieten, mijnheer want dit is een beschaafde gevangenis in een vooruitstrevend land waar de doodstraf reeds lang een barbaarse herinnering is en waar ijverige leden van bijzonder daartoe aangestelde commissies er over waken dat de gedetineerden een humane behandeling krijgen,

incluis de frieten op zondagnamiddag.

Wat zouden terdoodveroordeelde rebellen in Vietnam, San Domingo en Kongo te eten krijgen de zondag vóór hun terechtstelling? Gesteld dat zij nog een zondag op overschot hebben want de rechtspleging gebeurt in die landen met bekwame spoed. En gesteld dat zij nog naar eten verlangen want misschien komt de dood voor velen onder hen als een bevrijding.

Vóór de abolitie van de doodstraf in Engeland behoorde het aldaar tot één der vele streng geërbiedigde tradities dat een man de avond vóór zijn opknoping een uitgelezen maaltijd naar eigen keuze kreeg voorgeschoteld. Dit blijkt overigens een beproefd privilegie te zijn, waaraan zorgzaam de hand wordt gehouden in beschaafde landen, waar de doodstraf nog steeds van toepassing is.

Een loslippige cipier van de Wandsworth-gevangenis heeft echter aan een reporter van de *Sunday Express* verteld dat weinige terdoodveroordeelden aanspraak maakten op dat voorrecht. De meesten rookten alleen maar sigaretten en herbegonnen telkens weer vertwijfeld hun laatste brief.

Misschien beschikten de drie gefusilleerde rebellen niet over sigaretten, en het is niet eens zeker dat zij konden lezen of schrijven. Zitten er in de straten van Saïgon nog publieke schrijvers? En als zij er zitten, spoort men hen dan aan tot de uitoefening van hun ambt om de laatste wilsbeschikking op te schrijven van een man die gaat sterven? Ook dat is niet zeker. Met rebellen maakt men doorgaans weinig komaf omdat zij hinderlijk zijn voor de gevestigde machtsorde en dus zo vlug en zo efficient mogelijk dienen opgeruimd te worden.

Dat is ook de reden waarom rebellen in dictatoriale of oorlogvoerende landen bijna altijd worden doodgeschoten.

Een moordenaar, een dief, een brandstichter kan men op

grond van welomlijnde juridische normen veroordelen tot zoveel jaren gevangenisstraf volgens het stelsel van schuld en boete, en mitsgaders de hoop dat hij ondertussen tot betere inzichten zal komen. Maar een rebel is de strijdende vertegenwoordiger van een idee, en een idee kan men niet in de gevangenis aan banden leggen. Het is een vuur dat ook in de afzondering blijft branden, ongeacht of de innerlijke gloed goed of slecht, verderfelijk of rechtvaardig is. Voor een rebel is de idee altijd rechtvaardig want anders zou hij niet, met inzet van zijn leven, in opstand gekomen zijn. Voor de gevestigde machtsorde is de idee een potentieel gevaar zolang de rebel in leven blijft. Daarom wordt hij doodgeschoten. Het is een eenvoudig spel van deducties.

Leon en Omer en de twee honderd zeven en dertig andere gedetineerden in deze beschaafde, humane gevangenis halen vermoeid en verveeld de schouders op voor abstracte deducties. Zij zijn veroordeeld voor zeer concrete dingen, en omdat die dingen niet mooi maar wél betrekkelijk zijn, kunnen wij er beter over zwijgen. En laat ons nu maar eens en voorgoed zwijgen over Vietnam, dode rebellen en ideeën want de Ronde van Frankrijk davert opnieuw door de radio en de kwestie is of Perez-Frances zal winnen te Bagnères de Bigorre.

Tenslotte wint hij niet. Het is Julio Jimenez die eerst over de eindmeet komt. Met zes minuten voorsprong.

Gevangenis te Antwerpen, 1965

R. V. Leembruggen

ik zit voor het raam-
voortdurend vliegen er
vogels uit de lijst.

dauw-
twee druppels scheidden als één.

door vochtspetters
bezie ik de hemel
vanuit de facetten van een vliegje.

Rudolf de Jong

AMSTERDAM POLITIESTAD?

'3 x agent van der M.' is de titel van een hoofdstuk uit de kwadraatpocket *Slaags met de politie.*

Op de persconferentie die het comité 29 november 1962 belegde, na het politieoptreden tegen demonstranten die in 1963 in het stadion van Amsterdam protesteerden tegen Portugese deelname aan de Nato-taptoe, werd heel nadrukkelijk verklaard dat een *aantal* politiemensen zich wel behoorlijk had gedragen en zelfs demonstranten had beschermd tegen de ranselende collega's.

De politieman in burger, die enige maanden geleden, bij het monument op de Dam één van de 'bloemenleggers' volkomen nodeloos een hand kwetste, was dezelfde politieman die de hele rel begon door de demonstranten, toen die nog rustig met zijn chef stonden te praten, onverhoeds aan te vallen.

Conclusie: ook in plaatsen waar de politie zich dikwijls misdraagt, zoals Amsterdam, moet men voorzichtig zijn met generalisaties. Sommige agenten zullen zich nooit misdragen, anderen '3 x' en vaker.

'Gebrek aan personeel!', luidt de steeds weerkerende verontschuldiging, wanneer de politie weer eens ergens buiten het boekje is gegaan. Deze verontschuldiging gaat langs de hoofdzaak heen. In zaken de politie betreffende bestaat er in Nederland een *tekort aan democratie.*

Er heerst bij de Amsterdamse politie een star besef van wat orde is — dat ten eerste, voorts heerst er (desondanks of juist daardoor?) willekeur, en ten derde, en dat is het voornaamste: democratische controle ontbreekt.

Deze drie punten verdienen enige nadere toelichting. Ten eerste de 'Ordnung musz sein'-mentaliteit. In politieogen is de orde er niet terwille van de burgers en de uitoefening van hun vrijheden — neen, de burgers schijnen er te zijn om de ordehandhaving te kunnen laten functionneren. Men behoeft geen politieke betoging te organiseren om daar achter te komen. Een kijkje bij de aankomst van Sint Nicolaas is voldoende. De goed heilig man wordt ingehaald met een politie- en ordehandhavings-vertoon alsof hij Franco zelf is, die ons uit Spanje een bezoek komt brengen.

De burgemeester meent kennelijk, dat *hij*, en hij alleen verantwoordelijk is voor de orde. Hij vergeet, dat het publiek zelf in de eerste plaats de verantwoordelijkheid draagt en ook hoort te dragen.

Of liever: de burgemeester houdt zich aan een systeem — een systeem dat in de Amsterdamse politieverordening vastgelegd is; en dat systeem gaat van één ding uit: dat vrijwel alles verboden is, en dat voor alles toestemming nodig is. In Amsterdam mag niet vrij gecolporteerd worden; is men niet vrij optochten te houden (toestemming is nodig 1. voor de optocht, 2. voor elke mee te voeren leuze, 3. voor de route); kan men niet vrij met borden lopen; wordt men soms volstrekt willekeurig opgepakt voor een aantal uren (de provo's is dit herhaaldelijk overkomen en niet tijdens happenings); mag een teach-in niet in het openbaar worden gehouden omdat er buitenlanders spreken; dringt de politie een huis binnen (van de provo's) zonder daarvoor toestemming te hebben; worden op een openbare vergadering van de PSP een aantal bezoekers geweerd door de politie zonder dat de PSP daar iets van wist; wordt iemand die in

dronkenschap 'Leve de republiek' roept in een stille straat in Oost, de hele nacht op het politiebureau vastgehouden.

De laatste maanden is er sprake van een kleine Oranjehysterie, waaraan niet alleen de politie, maar ook de justitie dapper meedoet (met de Amsterdamse politieverordening in de hand). *f* 100,– boete voor 'kalken', *f* 50,– boete voor 'plakken', *f* 50,– boete voor het uithangen van een spandoek met 'republiek' er op tijdens de rondvaart van Beatrix en Claus, *f* 50,– boete voor het roepen 'leve de republiek' (dat was aanprijzen van geschreven stukken, te weten het spandoek en dat is colportage en dat is verboden). Bij al deze boetes kwamen voorwaardelijke straffen met proeftijden. Voorwaardelijke straffen en proeftijden zijn ingesteld ter verzachting van het strafsysteem, ter wille van de veroordeelde en zijn reclassering. Hier werden deze straffen gehanteerd tègen de veroordeelden die 'gemaatregeld' werden.

Ten tweede is er de willekeur. Dat is een andere vorm van gebrek aan verantwoordelijkheid. Naar binnen toe heerst in het corps wel sterk de stemming van 'Befehl ist Befehl', het dekken van elkanders fouten, ook door leugens. Hier vertoont zich de keerzij van de 'Ordnung musz sein'-mentaliteit die naar buiten (t.o. het publiek) getoond wordt. Bij beide treedt willekeur in de plaats van begrip.

Enkele voorbeelden: tijdens de Nato-taptoe beging de politie buiten het stadion volstrekt onwettige daden. Maar ook, en dit is de andere kant van willekeur: verboden dingen gebeuren soms onder politie-geleide. Een aantal Spaanse arbeiders wilden gezamenlijk naar de Spaanse consul gaan tijdens het proces tegen Grimau. Zij hadden het de politie van te voren meegedeeld. Bij het consulaat werden zij met politiehonden opgewacht. De volgende avond kwamen zij terug, met enkele Nederlanders

(voornamelijk van de Socialistische Jeugd), met spandoeken en in een kleine optocht. Dit alles zonder vergunningen. De politie kwam hen tegemoet en zei beleefd: 'indien u de consul wilt spreken, hij is bereid u te ontvangen....'. Er stonden journalisten voor het consulaat. Een ander geval. Jarenlang verbood de burgemeester drie leuzen van het comité voor de vrede (o.a. 'Geen kernwapens in Nederland'). Tot het comité 29 november 1962 besloot er mee te gaan demonstreren, ook zonder toestemming. De burgemeester gaf toen wel zijn toestemming, maar heel nadrukkelijk alleen voor de vijf aangevraagde leuzen (waaronder de drie tot nog toe verbodenen). De organisatoren besloten zich daar aan te houden. Door een misverstand werden er echter toch allerlei andere leuzen meegevoerd, wat men pas tijdens de demonstratie bemerkte. De politie betuigde na afloop zijn tevredenheid.

Het meest willekeurig was het politieoptreden bij het Lieverdje op het Spui. Voor dat er provo's bestonden hield de rookmagiër Grootveld er zijn happenings. Enkele malen werd hij gearresteerd, maar toen hij rustig doorging liet de politie hem rustig doorgaan. Tot de provo's er bij kwamen. Over het optreden van politie en justitie is uitvoerig geschreven (al heeft men te weinig de volslagen willekeurige vonnissen en de soms schandelijke procesgang aan de kaak gesteld). Tot tenslotte de politie weer wegbleef op het Spui en de happenings weer rustig doorgingen. Eind november werd de vlag van Franco-Spanje verbrand bij het Lieverdje zonder dat de politie ingreep.

Ten slotte het derde en voornaamste punt: democratische controle op het politieoptreden en verantwoording afleggen over dat optreden ontbreken in Nederland vrijwel geheel. Dit is niet een kwestie, die alleen de politie aangaat, of

de verhouding tussen politie en publiek, maar een probleem van de samenleving, een politiek probleem. Wanneer de volksvertegenwoordigers in gemeenteraad en Staten Generaal, de pers en de publieke opinie de politie niet voortduren kritisch bekijken en beoordelen, dan is er iets scheef. De volksvertegenwoordigers en vele dagbladen falen hier inderdaad. Een voorbeeld. Na het verschijnen van de documentaire *Slaags met de politie* (die men beter: *De politie slaat* had kunnen noemen) merkten recensenten op dat het eenzijdig was. De andere partij — de politie — had men ook aan het woord moeten laten. Alsof politie een 'partij' is. Wie het zo ziet, mist de norm en het uitgangspunt dat de politie *altijd* zijn kalmte en behoorlijkheid heeft te bewaren. Bij burgermeester Van Hall ontbreekt deze norm inderdaad. Herhaaldelijk voert hij aan — ter verontschuldiging van het wangedrag van zijn rakkers, — dat er door de politieslachtoffers teruggeslagen zou zijn (wat meestal nog niet waar is ook). Ander voorbeeld: Wanneer er weer eens iets is gebeurd publiceren sommige kranten slechts de verklaringen van de politie, niet die van de slachtoffers of van ooggetuigen (waaronder soms eigen verslaggevers). Na het bloemen leggen bij het Nationale Monument deed *Trouw* dit bij voorbeeld, hoewel een medewerker van dit dagblad bij de bloemenleggers was. Volgend voorbeeld. Na de taptoerel legde de burgemeester een aantal pertinente verklaringen af vol beschuldigingen aan het adres van de demonstranten. Na het onderzoek door de rijksrecherche (waarvan de resultaten nooit openbaar zijn gemaakt) kwam hij met geheel andere verklaringen. Die stonden in tegenspraak tot zijn aanvankelijke verklaringen. Noch in de gemeenteraad, noch in de Kamer werd aan de orde gesteld dat een burgemeester onwaarheden verkoopt. Laatste voorbeeld. In de Tweede Kamer werden vragen gesteld na het incident bij het Dammonument. Minister Cals gaf antwoord. Kron-

kel schreef in *Het Parool* dat de minister met dit antwoord eigenlijk een literaire prijs had verdiend. Zelden had hij iemand zo elegant om de kern van de zaak zien heendraaien. Maar de Kamer slikte het. ('Oh, maar binnenskamers is er nog wel een woordje over gevallen', hoor ik al iemand uitroepen. Hij vergeet dat de democratie geen zaak voor binnenkamertjes is maar van de openbaarheid.)

Waarom schieten volksvertegenwoordigers en een deel van de pers tekort in democratisch besef als het om politieaangelegenheden gaat? Er bestaat — met name bij de christelijke partijen — nog een diep autoriteitsgeloof en autoriteitsaanbidding. Het Gezag is nog steeds een heilig huisje. Komt het Gezag in opspraak, dan worden de in-opspraak-brengers boos aangekeken, de vraag naar de oorzaak wordt niet eens gesteld. Een burgemeester die zijn vak slecht verstaat en zich beklaagt omdat zijn stad zo lastig is, staat in Nederland nog steeds hoger in aanzien dan een metselaar die zijn vak goed verstaat en juist trots is op het lastigste metselwerk, dat hij onder handen krijgt.

Naast het autoriteitsgeloof komt een nog bedenkelijker mentaliteit: de voorkeur voor de weg van de minste weerstand. Wanneer de politie buiten het boekje is gegaan komen er wel een aantal artikelen, commentaren en vragen. Dat is altijd gemakkelijk. Maar wie zegt iets over het systeem? 'Van Hall wordt lastig' luidde een artikel in het blad *Links* van enige tijd geleden. Maar het gaat minder om Van Hall dan om het systeem. Het systeem waarbij alleen de Staten Generaal de politie kan controleren en beoordelen en de gemeenteraad geen enkele zeggenschap heeft. Het systeem van de politieverordening, waarover in het voorgaande gesproken is en waar de gemeenteraad wèl wat over te zeggen heeft.

Amsterdam politiestad? We hebben de drie aspecten van het politiebeleid genoemd en met voorbeelden gestaafd.

Een aardige uitdrukking van één der politiemannen moge dit alles nog eens ten overvloede illustreren: 'Ik weet nog niet op grond van welk artikel', zo luidde het gevleugelde woord, 'maar zelfs al zou er geen grond zijn, dan trap ik jullie (de bloemendragers) van het nationale monument weg'. Deze woorden hadden zo sterke vleugels, dat ze naderhand als uit de lucht gegrepen werden aangeduid.[1])

Het optreden van de politie staat nooit op zichzelf. Het te kort schieten van de gemeenteraad, de Tweede Kamer, de pers en van de justitie hangt er mee samen. Het is ook niet alleen de Amsterdamse politie waar veel op aan te merken is. Evenmin is het alleen de directe overheid. In het concertgebouw te Amsterdam zijn de ouden van dagen niet geheel vrij als zij daar een protestmeeting beleggen. In de jaren twintig was men het daar wel. Toen konden SDAP en NVV ook vrijelijk met een honderdduizend man door de straten van Amsterdam demonstreren. En konden buitenlanders vrijer hun politieke mening uiten. In de jaren dertig is dat alles veranderd. De fascistische mentaliteit groeide, niet alleen in het buitenland en niet alleen binnen de NSB. Maurits Dekker zei in die jaren: 'Het is daarom een noodlottige fout van degenen, die het fascisme bestrijden willen, dat zij zich bij deze strijd alléén richten tegen die regeringen, organisaties en bewegingen wier fascistisch karakter duidelijk aan de dag treedt en dat zij daarbij vergeten, dat er andere vormen van fascisme bestaan (....). Het is dit crypto-fascisme, deze schijn-democratie met zijn eis tot steeds grotere aanpassing, dat ons, ongemerkt, voortdurend dichter bij het absolute fascisme brengt (....). Vrienden, wij gaan het moeras van slavernij en barbarisme in, wij zinken niet snel, maar regelmatig en spoedig zal het ogenblik aanbreken,

---

[1]) geciteerd in Het Vrije Volk, 3 juli 1965.

waarin wij met schrik tot de ontdekking zullen komen, dat wij reeds tot aan onze keel in de modder zitten, maar dan zal het te laat geworden zijn om ons nog te redden'.[2])

Het 'absolute fascisme' is vernietigd, maar het 'moeras van slavernij en barbarisme' is nog steeds niet geheel drooggelegd. Amsterdam is een *on*vrije stad, vergeleken met het Amsterdam van de jaren twintig. Amsterdam is een *on*vrije stad vergeleken met Londen, Stockholm, Kopenhagen en Oslo, de hoofdsteden van de landen die wij zo graag in een adem noemen met Nederland, wanneer wij spreken over landen met oude democratische tradities. In Amsterdam is zelfs minder vrijheid dan in de hoofdsteden van landen met minder indrukwekkende vrijheidstradities als het onze.

Als wij door het politieoptreden in een moeraspoel belanden, dan is het niet voldoende om met stenen naar de schuldige autoriteiten te gooien. Er moet grondwerk gedaan worden om het recht op straat voor je politieke mening te getuigen te herstellen. Bepalingen, verordeningen en tradities die deze vrijheid belemmeren moeten verdwijnen. En dan hebben wij nog niet eens gesproken over de B.V.D.....

---

[2]) gesproken op een protestmeeting op 24 mei 1936, geciteerd in 'Buiten de Perken', oktober 1962.

Lieuwe Hornstra

DE SOCIALISTISCHE MARKT

Belangwekkend is de discussie onder socialisten over de verschillen tussen de Sowjet-Unie, China en Joegoslavië. Men kan deze discussie met of zonder citaten voeren, met of zonder bevooroordeelde voorkeur, met of zonder vage termen als verburgerlijking en revisionisme, termen die slechts politieke betekenis hebben, geen wetenschappelijke.

De overeenkomst tussen de drie landen is een centrale regering die grotendeels beheerst wordt door de communistische partij; het doel van de regering is in al deze gevallen tweeledig: a) een stijgende welvaart voor de bevolking; b) een dalende afhankelijkheid en kwetsbaarheid op de wereldmarkt. Op lange termijn gezien betekent dit: industrialisatie, accumulatie, vertraging van de welvaartstijging.

De relatieve accumulatie zal in China het grootst zijn: nog geringe industrialisatie, overheersing van de mankracht. In deze fase is het revolutionair élan het grootst, de subjectieve aliënatie (de vervreemding in marxistische zin) het kleinst.

In Joegoslavië is een bijzondere situatie ontstaan. De tegenstrijdige delen zijn in een federatie vervat; al te groot centralisme is onmogelijk. Een groot deel heeft onder Oostenrijk gestaan en daarmee een andere mentaliteit ontwikkeld. De middelpuntvliedende krachten kunnen slechts bedwongen blijven door een grotere (echte of schijnbare) décentralisatie. Het conflict met Stalin heeft het land meer in Westerse en neutralistische richting gestuwd.

De Sowjet-Unie is van de drie zonder enige twijfel het verst ontwikkeld. Wertheim heeft gelijk als hij stelt dat onze blik wel gescherpt moet zijn door Marx en de rest, doch dat we voor volkomen nieuwe toestanden staan. Hoe nieuw, heeft Neudecker in dit blad (november 1965) uiteengezet. Kenmerkend voor de praktijk is het Libermanisme. Volgens deze experimenten wordt een veel grotere vrijheid aan de bedrijven gegeven met het oog op een gro-

tere rentabiliteit (men kan dat, zo men wil, in termen van 'winst' uitdrukken). Het bedrijf krijgt niet langer voorgeschreven wat en hoeveel het maken moet; er staan premies op de rentabiliteit, en het bedrijf moet zelf voor afzet zorgen. De voordelen bij algehele doorvoering zijn groot: het enorme plan-apparaat kan grotendeels verdwijnen, de behoeften van consumenten worden zuiverder en sneller geregistreerd en via de detailhandel aan de fabrieken doorgegeven, de fabrieken tasten sneller en efficienter de behoeften en mogelijkheden bij de detailhandel af, er wordt zuiniger met materiaal omgesprongen, de kwaliteit der artikelen zal stijgen, en het grote Russische euvel van te grote voorraden (afgewisseld met langdurige tekorten) wordt vermeden.

Voorlopig gaat het nog om experimenten in de sector van verbruiksgoederen. Dat neemt niet weg dat wij ons thans reeds vragen moeten stellen en oriëntaties moeten ondernemen. Als bedrijven bij de detailhandel moeten afzetten, ontstaat concurrentie. De concurrentie kan òf kwaliteitsverhogend òf prijsverlagend werken, in beide gevallen efficiency-bevorderend. Concurrentie in de afzet maakt reclame in een of andere vorm noodzakelijk. Reclame betekent het bespelen van het publiek, het stimuleren en scheppen van echte en vermeende behoeften, het uitbuiten van de consument, de verborgen verleiders, de afvalmakers.

Hoe zit dat met die vermeende behoeften? Hoe kunnen mensen 'onechte' behoeften hebben en bevredigen in een socialistisch land waar de productiemiddelen in handen van de 'gemeenschap' zijn, i.c. in handen van hogere of lagere staatsorganen en hun ambtenaren? Kapitalisten, aandeelhouders, meerwaarde die de noodzakelijke accumulatie te boven gaat, uitbuiting – zij bestaan toch niet meer? En wèl oneigenlijke behoeften, voor welker bevrediging hele industrieën en verkoopapparaten geschapen worden? Nu ja, omgekeerd: de industrieën scheppen de oneigenlijke behoeften.

Waar blijft nu die Nieuwe Mens als product van een andere samenleving, de mens die anders handelt, voelt, denkt, de Communist? Als producent maakt hij vele overbodige zaken of bespeelt hij het publiek, terwille van de rentabiliteit van 'zijn' bedrijf (en de daaraan verbonden premies); als consument omringt hij zich met de – wezen-

lijk overbodige – attributen van een welvaartstaat, overbodig, ongezond, geen geluk brengend, afleidend, voorspiegelend, nooit waarlijk bevredigend. Waarom komt die Nieuwe Mens niet?

De Nieuwe Mens komt nog niet omdat ook in de Sowjet-Unie de vervreemding, de aliënatie, de maatschappelijke (d.i. ook psychische) onteigening voortschrijden. Herinneren wij ons wat Marx daarover geschreven heeft: De *aliënatie* is een proces dat als maatschappelijke grondslag heeft de *onteigening* der eigenlijke producenten, dus het gescheiden zijn van producent (arbeider) en productiemiddel, en van producent en product. Het wordt bevorderd door het opdelen van de arbeid in zeer kleine deel-taken, waardoor de arbeider zelfs van zijn handelingen vervreemdt. En tenslotte door de verlenging van de opleiding en de scheiding tussen theoretisch denken en practisch handelen, waardoor de arbeider van zijn natuurlijke intelligentie vervreemdt. Deze vervreemding van *productiemiddel, product, handelingen* en *intelligentie* gaat veel dieper dan men zich gewoonlijk voorstelt en wortelt volgens Marx in de zelfvervreemding van het meest eigene van de mens: zijn arbeid als de scheppende activiteit die hem tot mens maakt. Wanneer de mens zijn arbeidsvermogen als arbeidskracht ter beschikking stelt van de andere mens, houdt hij òp zijn meest eigenlijke activiteit uit te oefenen, en is hij vervreemd in de *akt van de productie*. Doordat hij aldus zichzelf verloren heeft, verliest de mens zijn greep op de wereld. Marx bepleitte daarom: 1e het 'wederom' in het bezit der gezamenlijke producenten stellen van de productiemiddelen en van de beschikking over de producten; 2e het een eindweegs terugdraaien van de arbeidssplitsing zodat de arbeider zijn arbeid als zinvol kan beleven; 3e het herstellen van de eenheid van denken en handelen, van theorie en praktijk, in de opleiding, van de leeftijd van tien jaar af. Wat het tweede punt betreft, daarvan is men ook in kapitalistische kringen wel overtuigd; de verwerkelijking hangt echter zeer af van de technische ontwikkeling waardoor eentonige en geestdodende arbeid door machines verricht kan worden. Aan het derde punt is men klaarblijkelijk nog lang niet toe. Een typisch voorbeeld daarvan is het volgen-

de: Als een kind na de lagere school vakonderwijs gaat volgen, acht men het zo onontwikkeld en met zo weinig kennis toegerust, dat men het eerst nog een of twee jaren voortgezet 'algemeen vormend' onderwijs wil geven — in plaats van in te zien, dat men juist twee jaren éérder vakonderwijs had moeten geven, uiteraard wel op een andere wijze dan nu geschiedt. Men heeft eenvoudig geen besef van de wijze waarop kennis verworven wordt, en heeft een onoverwinnelijke afkeer van de erkenning dat Marx toch wel eens gelijk kon hebben met zijn opvatting dat ook ons theoretisch denken (en het 'algemeen vormend' onderwijs) een typisch klassekarakter heeft. Ik hoop hierop in een aparte beschouwing terug te komen en dan ook de (mislukte) poging van Chroesjtsjow en de negatieve houding van zijn critici daarin te betrekken.

Hoe is het nu gesteld met de vervreemding in de Sowjet-Unie? Het antwoord luidt, dat die vervreemding onvermijdelijk en duidelijk voortschrijdt. Het is een onomkeerbaar proces dat niet alleen de arbeiders doch ook de andere maatschappelijke groeperingen treft — evenals in het westen.

Zolang het in een socialistisch land gaat om de poging zich aan de eigen haren uit het moeras te trekken, zolang de arbeiders zich de dragers van de maatschappelijke ontwikkeling voelen en strijders tegen kapitalistische onderdrukking en oorlog, zullen zij zich niet 'onteigend' en 'vervreemd' voelen omdat de *strijd* hen tot het volle menszijn terugvoert: zij beschikken dan op een andere wijze over de maatschappelijke realiteit, zij produceren een stuk maatschappij, zij lijden in de strijd niet onder te grote arbeidssplitsing, zij hebben in de strijd theoretisch denken en practisch handelen herenigd: zij zijn *in* de strijd tot nieuwe mensen, tot communisten geworden.

Met de boeren is dat, zoals men weet, minder het geval omdat zij, psychologisch gezien, nooit zó grondig vervreemd zijn als de loonslaaf in de fabriek. Een boerenrevolutie bereikt na een drastische grondverdeling vrij snel haar verzadigingspunt. De boer is de enige die de leus van Marx 'onteigent de onteigenaren' in een vóórindustriële fase wil doorvoeren en het daarbij dan laten. De moeilijkheden in de Sowjet-Unie met de landbouw berusten voor een flink deel op het verzet van de boeren om zich terwille van een

hogere maatschappelijke fase te laten onteigenen en vervreemden.

De arbeiders in de Sowjet-Unie beschikken niet over de productiemiddelen, niet over de producten, niet over de staatsplannen, en straks niet over de markten en het aftasten daarvan. De arbeidssplitsing vindt op dezelfde wijze plaats als in het Westen. De scheiding tussen theorie en praktijk is er niet minder diep dan hier. Het feit (en dat blijft bestaan) dat er geen winst gemaakt wordt ten gerieve van aandeelhouders, maakt op de arbeiders geen indruk omdat het *onzichtbaar* is; accumulatie in nationaal verband, door onbekende machten en onbegrepen intellecten uitgevoerd, vorming van enorme sociale fondsen, aankopen in het buitenland, zeer grote spreiding der inkomenniveaux, de instandhouding van het gehele staatsapparaat — het voltrekt zich geheel buiten de wil, de macht en de kennis van de arbeiders om. — Binnenkort worden hun 'behoeften' afgetast. Voor hen? Nee, voor het rendabel maken van de bedrijven die de premies verlenen aan de directeuren, en misschien wel een bonus aan de arbeiders. De arbeider die in de Revolutie een Nieuwe Mens kon zijn, wordt gedegradeerd tot willoos consument die een aantal uren per week werkt om loon en bonus te verdienen om zijn gedeeltelijk oneigenlijke behoeften te bevredigen.

Oneigenlijke behoeften ontstaan op de bodem van een fundamentele onbevredigdheid, d.w.z. van een diepingevreten aliënatie. In plaats van als producent iets te *zijn*, poogt hij nu als consument iets te *hebben*. (Psychoanalytisch zou men zeggen: in de neurose vindt een regressie plaats: in stede van genitaal-creatief iets te *zijn*, verlangt de mens slechts oraal en anaal op te nemen en te *bezitten*). Een echte bevrediging vindt niet plaats: men jaagt van de ene 'behoefte' naar de andere, omdat ze slechts slappe en slechte symbolen zijn van wat de mens 'eigenlijk' wenst en nodig heeft.

Behalve de geschetste, voor ons ouderwetse gevoel vrij trieste, ontwikkeling in voortgeschreden socialistische landen, is er in wereldverband nog een andere ontwikkeling aan de gang: de verplaatsing van de klassenstrijd naar een landenstrijd. We zouden kunnen spreken van de eindfase

(maar die duurt nog lang) van het imperialisme. Dit is een dubbel proces. Het betekent immers enerzijds dat de arbeiders van de hoogst ontwikkelde Westerse landen (Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Benelux, Zwitserland, West-Duitsland, de Skandinavische landen; Frankrijk balanceert op de rand, Italië hangt eronder aan) géén revolutionaire, maatschappij-vernieuwende kracht meer zijn en willen zijn (zie mijn artikel *Vooral onvrede* in dit blad van augustus 1960, blz. 492–498). Deze arbeiders zijn op allerlei wijzen geheel aan hun nationale en aan de Westerse economie gebonden, plukken er de vruchten van, voeren nog wel schermutselingen, doch hebben het, grosso modo, oneindig veel beter dan de hongerende massa's in de rest van de wereld. De Westerse arbeiders zijn, in hun welvaart, medeplichtig geworden aan de armoede en uitbuiting der arme volken.

Anderzijds wordt de tegenstelling tussen rijke en arme landen voortdurend groter. Het was Rosa Luxemburg die in haar boek *Die Akkumulation des Kapitals* reeds in 1913 het bewijs poogde te leveren dat het kapitalisme, wil het blijven functioneren en dus voortdurend zijn basis verbreden, steeds — en steeds meer — is aangewezen op het bestaan van niet-kapitalistische maatschappij-vormen. Het kapitalisme heeft immers enerzijds goedkope grondstoffen nodig die het, zo nodig met geweld en corruptie, uit de arme landen verwerft, anderzijds is het aangewezen op afzetmarkten van het gereed produkt. Het heeft, om zijn verbreding en uitbreiding te handhaven, voortdurend nieuwe slecht-betaalde grondstoffenproducerende arbeiders nodig, en tevens een voortdurend groeiend leger van iets beter betaalde consumenten.

Laat ook ik mij schuldig maken aan een paar citaatjes. Henriette Roland Holst geeft de gedachte van Rosa Luxemburg als volgt weer (1935):

> 'Het kapitalisme heeft de voortdurende toevoer van arbeidskrachten uit niet-kapitalistische sociale formaties nodig, om meerwaarde voort te brengen. Het heeft daarenboven uit diezelfde formaties ook een voortdurende toevoer van consumenten nodig om de meerwaarde te verbruiken. Het kan zich dus enkel zó lang handhaven als het, bij zijn streven zich zowel in de breedte als in diepte

uit te breiden, telkens niet-kapitalistische levensvormen op zijn weg ontmoet. Het werpt zich telkens op hen om hun levenssap uit te zuigen ....'

De accumulatie, de economische levenswet van het kapitalisme, is, zegt Luxemburg, altijd al imperialistisch geweest; historisch is de accumulatie, zegt zij:

'een proces van stofwisseling dat zich tussen de kapitalistische en de vóórkapitalistische productiewijzen voltrekt;' 'haar schouwplaats is het wereldtoneel. Hier heersen als methoden: koloniale politiek, internationale lening, politiek der belangensferen, oorlogen. Ongesluierd en openlijk treden geweld, bedrog, onderdrukking, plundering hier aan den dag, en het kost moeite onder deze korst van politieke gewelddadigheden en krachtproeven de strenge wetten van het economisch proces te ontdekken.'

Het militarisme beschrijft zij als een bijzonder gebied van de accumulatie, in de latere imperialistische fasen steeds meer op de voorgrond tredend, in steeds groter afmetingen, leidend tot een ononderbroken reeks rampen. Profetische woorden in 1913!

Er waren twee processen die zij niet kon voorzien. In de eerste plaats is de klassenstrijd grotendeels verplaatst naar een landenstrijd en zijn de arbeiders uit de hoogontwikkelde landen geen revolutionerende factor meer. In de tweede plaats geldt de accumulatiewet niet alleen voor het privaatkapitalisme maar voor ieder accumulerend systeem, ook dus voor de Sowjet-Unie. Dat is geen kwestie van revisionisme of verburgerlijking, maar een ontwikkelingswet.

Men zou de onderontwikkelde landen de 'longen' van het kapitalisme kunnen noemen: zonder hen verstikt het.

Marx meende dat het socialisme zou komen door bewustwording en de wil van de arbeidersklasse. Luxemburg en in zekere mate ook Lenin verplaatsten dit al een heel eind naar de uitgebuite landen [1]). In onze dagen moeten wij deze lijn doortrekken. De strijd tegen het kapitalisme wordt gevoerd door de 'achtergebleven gebieden'. Moeten we nu zeggen dat deze gebieden socialistisch of communistisch worden? Ja, dat moeten wij wel doen, mits wij duidelijk stellen dat deze benaming slaat op andere *methode* voor snelle, natio-

nale accumulatie (vooral ook politiek en sociaal anders). Het lijkt erop dat de *resultaten* van deze accumulatie op den duur niet zoveel verschillen van wat het zgn. liberale kapitalisme tenslotte heeft opgeleverd.

De naam socialisme of communisme heeft betrekking op een heel complex van strijd, machtsovername, bevrijding van imperialisme en militarisme van meest westerse oorsprong, ideologisch enthousiasme voor het opbouwen van een nationale economie, enz. enz. Daarna (en Rusland lééft 'daarná') is het met het socialisme gedaan, al zullen woorden, ficties, tradities lang gehandhaafd blijven.

Geen enkel accumulerend land ontkomt eraan de minder ontwikkelde gebieden als 'longen' te gebruiken, d.w.z. ze op te eten of leeg te zuigen. Iedere grote handelstransactie is daarop gericht. Rusland heeft dit ook geprobeerd met de Oosteuropese landen: het voorstel van 'gespecialiseerde' productie en economie in het communistisch blok. Roemenië heeft er feestelijk voor bedankt. Rusland doet dit, niet omdat het 'terugbuigt', revisionistisch is, enz., maar als vèr ontwikkeld land moèt het deze dingen doen. China is nog lang zo ver niet en probeert toch ook reeds markten en grondstoffen in minder ontwikkelde landen te veroveren. Een stuk van het 'ideologisch geschil' bestaat uit een economische concurrentiestrijd, in traditionele scheldwoorden verpakt.

Als 'socialisme' en 'communisme' dan slechts woorden zijn voor een bepaalde sociaalpolitieke nationale organisatie der accumulatie (tegen de belangen van hoogontwikkelde landen in), dan kunnen wij de toekomst van de wereld niet meer met deze woorden benoemen.

Als de gehele wereld (dus na sociale revoluties in Azië, Zuid-Amerika, Afrika) aan de grenzen van het accumulatievermogen (aan de grenzen van de uitbuitingsmogelijkheden) is gekomen, stort het kapitalisme ineen. Want als het kapitaal, dat altijd winst moèt opleveren, dat altijd zijn basis moèt verbreden, *niet* meer kan uitbreiden, zich *niet* meer kan overschrijden, als er *geen* niet-kapitalistische landen meer zijn om de uitzuiging, de meerwaarde, mogelijk te maken, als er *geen* winst meer gemaakt kan worden, dan wordt het kapitalistisch 'Verwertungsprozess' tot puur pro-

ductieproces. Als de niet-kapitalistische landen zijn opgesoupeerd, kan het kapitalisme zijn ondergang niet meer ontlopen. En dan is de techniek zover ontwikkeld, dat het gehele mensdom in overvloed kan leven.

Het 'omslagpunt' is dus *niet:* de bewustwording van het Westers proletariaat (Marx), en ook *niet:* de sociale revoluties in de uitgebuite onderontwikkelde gebieden (Luxemburg, Lenin, Mao), maar *wel:* het opgesoupeerd zijn van de uitgebuite landen, de zo hoog mogelijk opgevoerde wereldaccumulatie, de door de techniek allerwege mogelijk gemaakte overvloed.

Maar hoe staat het dan met de aliënatie?

[1]) De Russische Revolutie van 1917 heeft men vaak aangevoerd als bewijs van de onjuistheid van Marx' stellingen. Toch niet geheel juist. In de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen was het kapitalisme te sterk, en in de laag ontwikkelde landen was de bewustwording te zwak. In Rusland was het kapitalisme niet sterk en van buitenlandse oorsprong, en de bewustwording bij belangrijke groepen sterk ontwikkeld.

Aanvaardt men de theorie der verschuiving van de klassenstrijd naar de landenstrijd als wezenlijk voor de Marxistische gedachtengangen, dan past (achteraf bezien) de Russische Revolutie daar heel goed in.

LATERE HERINNERINGEN

III. Blauwe Huzaar met rood hart.

Wij van de cavalerie werden voor de landsverdediging blijkbaar onmisbaar geacht; terwijl de dienstplichtigen van de lichting 1912 bij de onbereden wapens sinds lang waren gedemobiliseerd, moesten wij nog steeds onder de wapenen blijven. Men hield niet op nieuwe lichtingen bij de cavalerie in te delen, hoewel men al lang geen paarden genoeg had voor al die ruiters te voet. Er werden toen eskadrons huzaren op de fiets gevormd, eskadrons wielrijders zoals ze officieel werden aangeduid. Voor ons intussen was het einde van onze diensttijd al evenmin zichtbaar als het einde van de verschrikkelijke, mensenmoordende oorlog.

Gedurende de winter van 1915–1916 werd een deel van onze troep te Breda in de kazerne ondergebracht. Daar werd ik, tot mijn niet geringe verrassing, belast met de zorg voor het badhuis, ik moest 's morgens een grote kachel aanmaken en zorgen dat het water om een uur of negen op temperatuur was en bleef. Dan kwamen namelijk mijn eerste klanten, een kolonne infanteristen. Ik had er niet veel mee te doen, hun eigen korporaals keken toe dat er geen ongerechtigheden gebeurden en dat er niets werd achtergelaten. Er kwamen zo per dag wel een paar honderd van die jongens en er was altijd een lichtelijk geforceerde vrolijke stemming. De liederen die er gewoonlijk onder de douche werden gezongen, mochten dan vaak minder netjes zijn, ze verkondigden in elk geval *nooit* de lof van het soldatenleven:

Wie zijn vader heeft vermoord
Zijn moeder heeft vergeven
Die is nog veel te goed
Voor het soldatenleven.

Een dief of moordenaar
Wordt in een cel gesmeten
Maar die krijgt nog op tijd
Zijn brood en warrem eten!

Maar eenmaal komt de tijd
Dat we de rotzooi gaan verlaten
Vervloekt zij 't regiment
Maar nimmer de soldaten!

Ik had in mijn nieuwe functie tijd genoeg om te lezen en in het hokje waarin ik als 'badmeester' troonde was het behagelijk warm. Er was niemand die mij controleerde, als er geen klachten kwamen vond iedereen het blijkbaar allang goed. Het doelloze bestaan intussen was hier in Breda voor ons allemaal niet minder drukkend dan het ook in de Brabantse boerendorpen allengs was geworden. De Commissie voor Ontwikkeling en Ontspanning, gemeenlijk hoofdschuddend als 'O, o!' aangeduid, kon daar niet veel aan veranderen, het in haar bijeenkomsten geboden amusement was veelal flauwe kost. Toch wekte een door deze Commissie aangekondigde lezing van de heer I. I. Samson over zijn ervaringen als oorlogscorrespondent aan het front in België en Frankrijk mijn belangstelling, omdat deze Samson mij nog van vroeger bekend was was als anarchistisch agitator. Geert Zuidhof en ik wilden er wel heen en een derde kameraad, Wormmeester geheten, een hospitaalsoldaat die eerstdaags zakenverlof zou krijgen – hij dreef een zaak in ijzerwaren annex smederij in Terborg – had ook wel zin van de partij te zijn. We spraken af alle drie in debat te gaan of althans vragen te stellen. Wormmeester was niet bang dat hierbij zijn zakenverlof in het gedrang zou kunnen komen, het kon er alleen maar des te eer om afkomen, vond hij. De heer Samson gaf op de bijeenkomst, die door een goede honderd toehoorders werd bijgewoond, een tamelijk interessant verslag van zijn belevenissen maar moest natuurlijk elke herinnering aan zijn al-of-niet-nog-voorhanden anarchistische gezindheid vermijden.

Na zijn causerie was er gelegenheid tot vragen stellen of het maken van opmerkingen. Onze vriend Wormmeester stak volgens afspraak het eerst de hand op.

'Hoe is uw naam?' vroeg de voorzitter.

Wormmeester zei, dat hij een neutrale Nederlandse hospitaalsoldaat was en dat zijn naam er dus niets toe deed. Hij glimlachte daarbij zo ontwapenend, dat de leider van de bijeenkomst maar niet verder aandrong. Wormmeester zei vervolgens met een uitgestreken gezicht en nogal sarcastisch, dat de inleider héél mooi en duidelijk had gesproken en dat zijn mededelingen ook wel zo ongeveer overeenkwamen met wat men in de kranten kon lezen. Maar wat hij eigenlijk wilde weten was of die soldaten daar aan het front, of dat nou Belgen waren of Fransen of zelfs Duitsers, of die jongens ginds er nog niet genoeg van kregen.

Had de spreker dan nergens tekenen of voorbeelden gezien van oorlogsmoeheid? En hij eindigde: 'Wij allemaal hier zijn het allang zat! Dát wou ik alleen maar zeggen!'

Nu stond Geert Zuidhof op. Naar zijn naam werd zelfs niet gevraagd. Geert sloot zich volledig bij de vorige spreker aan. Vooral van de heer Samson, zei hij, had hij wel verwacht, dat deze iets zou zeggen over de vredesverwachtingen. Want dát, zei hij, was de vraag die ons bovenal interesseerde.

Toen was ik aan de beurt. Ik zei kortaf en nogal scherp – want ik voelde mij kwaad worden – dat er over de inleiding van de heer Samson en vooral na hetgeen de beide debaters naar voren hadden gebracht eigenlijk niets meer hoefde gezegd te worden. Ik wilde mij dus bepalen tot slechts enkele woorden, die duidelijk en niet voor tweeërlei uitleg vatbaar zouden zijn. En eerbiedig, met de hand aan de muts zei ik vol overtuiging: 'Ik wil hier een saluut brengen aan de grootste generaal van onze tijd, een eresaluut aan de gevangen generaal.... Karl Liebknecht!'

Onze vriend Wormmeester was al opgestaan. Hij klapte kalm in de handen en een flink aantal andere bezoekers applaudisseerden met hem mee.

'Zo kan 't wel!' zei hij toen nuchter. En tegen Geert en mij: 'Nu nemen we maar de benen!'

We gaven de geachte spreker het antwoord maar cadeau en verlieten gedrieën kalm de zaal, maar eenmaal buiten gekomen hielden we er flink de pas in. Toen we er zeker van waren, dat we niet door de een of andere fietsende dienstklopper werden gevolgd, gingen we gewoon naar de kazerne. Ook dit avontuur had verder geen gevolgen. In

mijn jarenlange diensttijd heb ik natuurlijk vaak genoeg straf opgelopen, eenmaal zelfs 14 dagen provoost, maar nooit voor wat men politieke delicten zou kunnen noemen.

In het voorjaar van 1916 kwam Net uit Australië terug. Toen we elkaar na bijna drie jaar terugzagen was het alsof we een gisteren afgebroken gesprek gewoon weer opnamen. We hoorden blijkbaar bij elkaar en in juli gingen we dan ook maar trouwen want wachten op het einde van de oorlog leek ons zinloos. In de nazomer van 1916 werden de oudstgedienden van ons regiment ingedeeld bij de artillerietrein en ondergebracht in de legerplaats bij Oldenbroek op de Veluwe. Met drie man gezamenlijk gezeten op een span van zes paarden voor een munitiewagen, werd ons daar geleerd met kanonnen te manoevreren over de hei. Dat was gauw genoeg bekeken, we waren er gedurende een paar weken enkele uren per dag mee bezig waarna we als bij de rijdende artillerie te behoren werden beschouwd. In die tijd toen ik als jong-getrouwd man mij op mijn toekomst moest bezinnen, ontdekte ik dat ik handelscapaciteiten bezat. Er kwamen daar in de legerplaats bij Oldenbroek om de haverklap hele zwermen van infanteristen om daar tijdelijk geoefend te worden. De jongens, ondergebracht in de talrijke barakken, hadden er weinig vertier, er was zelfs geen behoorlijke cantine, zodat ik op het idee kwam een handel op te zetten in sigaretten, sigaren, nogablokken en kwattarepen. In een platte open kist, die ik aan een riem over de nek droeg, zwierf ik door de barakken en bood mijn koopwaar aan. Op mijn kistje had ik het opschrift geschilderd: Hier is Jaap, de koopman! Ik deed geen slechte zaken, verkocht op één avond soms wel voor een twintig gulden, wat dus wel 4 gulden winst betekende. Helaas moest ik toen de winter kwam mijn affaire liquideren omdat de aanvoer van de klanten stokte.

Toen, in het prille voorjaar van 1917, bereikten ons de eerste tijdingen van het uitbarsten van een revolutie in Rusland. Ze veroorzaakte grote opwinding, het leek wel of iedereen er bewust of onbewust op had gewacht. Al het andere nieuws werd naar de achtergrond gedrongen, het feit, dat er pas zeven Nederlandse schepen beladen met levensmiddelen, voornamelijk broodgraan, door Duitse

onderzeeërs waren getorpedeerd leek plotseling minder belangrijk. En toch deed mede hierdoor het 'oorlogsbrood', de vermenging van tarwemeel met aardappelmeel zijn intree. Elke dag wachtte ik vol ongeduld op mijn kranten en ik werd meer dan ooit tevoren de nieuwsbron, niet alleen voor mijn eigen kameraden maar ook voor de infanteristen, die hier wederom telkens bij hele bataillons voor oefeningen arriveerden. We gingen elke avond in de barakken waar deze infanteristen huisden om daar het laatste nieuws te verkondigen, uiteraard met ons kommentaar. Dat ging zo door tot in de nazomer toe, er was nooit gebrek aan belangstelling voor ons, vier onverschillige cavalerie-veteranen, die onze actie handig camoufleerden, doordat we in compagnonschap, sigaren, sigaretten, kwatta-repen en nogablokken te koop aanboden. Iedereen was het meest geïnteresseerd in de kansen van de vrede, in de berichten over de verbroedering aan de fronten tussen Russische en Duitse soldaten. Voor het eerst hoorden verscheidene jonge gemobiliseerden van het optreden van Karl Liebknecht, die het gewaagd had in de Duitse Rijksdag als eenling tegen de oorlogsbegroting te stemmen en die nu in de gevangenis zat. Ook de daad van de Oostenrijkse socialist Friedrich Adler, de man wiens 'signaalschot' de Oostenrijkse dictator graaf Stürgkh doodde. Deze dictator, die sedert maart 1914 in Oostenrijk zonder parlement alleen bij noodverordening had geregeerd, was één der direct verantwoordelijken voor het uitbreken van de wereldoorlog. Wij wogen onze woorden niet op een goudschaaltje, maar gaven vrijmoedig uiting aan onze zekerheid, dat de Russische revolutie zou overslaan naar de Donau-monarchie en naar Duitsland en dat de arbeiders en soldaten van alle oorlogvoerende landen tenslotte de leuze der Russische 'maximalisten' (zo werden destijds de bolsjewiki aangeduid) van 'Vrede zonder annexaties en schadeloosstellingen' zouden overnemen en verwezenlijken.

In de nazomer van 1917 werden er voor ons allerlei baantjes geschapen. Ik werd aangesteld als voerman voor het rijden van grind, bestemd voor de aanleg van wegen rondom de legerplaats. Als het de bedoeling was ons te isoleren, dan slaagde men met mij wel buitengewoon goed. Ik heb als grindrijder met mijn twee paarden en mijn vier-

wielig voertuig de weg naar en van Wezep talloze keren afgelegd, zonder dat ik dit plaatsje ooit bereikte of het zelfs maar in de verte heb zien liggen. Tegen alle weersomstandigheden was ik gehard en ik legde per dag misschien wel een 20 à 25 km te voet af, waarbij ik gewoonlijk een vier à vijf meter voor mijn beide paarden en mijn grindwagen uit liep. Met een stevige stok in de hand bestudeerde ik schijnbaar de neuzen van mijn laarzen, maar in feite componeerde ik mijn talrijke bijdragen voor *De Tribune*, het toen – in 1916 – pas dagblad geworden links-socialistische, later communistische orgaan. Aan dit in menig opzicht unieke en curieuze dagblad had ik al eerder meegewerkt, ik schreef politieke artikelen, satirieke gedichten en feuilletonnistische schetsen. In het begin van augustus 1917 had ik een verhaal *Soldaat-Propagandist* bijgedragen, waardoor ik reeds een weinig bekendheid had gekregen. Want dat verhaal had polemieken met voorstanders van dienstweigering en geweldloosheid uitgelokt. In mijn beantwoording was ik opgekomen voor de leuze 'de wapens hier!' inplaats van voor 'de wapens neer!' De politieke situatie van het moment gaf nu aan mijn schrijverij een bijzonder accent, al mijn bijdragen werden ongewijzigd opgenomen, soms kwamen mijn epistels er zelfs als hoofdartikel in. Nota-bene op dezelfde plaats als de artikelen van Wijnkoop, Van Ravesteyn en van andere bekende en zelfs beroemde medewerkers, zoals Henriëtte Roland Holst en Herman Gorter. Ik las mijn stukken met grote voldoening en het scheelde niet zo bar veel of ik hoorde daarbij mijn eigen stem als een stormklok over het land luiden!

Op 13 sept. 1917 nam *De Tribune* een door mij geschreven manifest op *Aan onze kameraden in het soldatenpak*, waarin ik opwekte om naar het voorbeeld der soldaten in het Russische leger ook in het Nederlandse leger over te gaan tot het vormen van soldatenraden! Ik had intussen toestemming gevraagd en verkregen om buiten de legerplaats te mogen overnachten, had in verder overleg met mijn vrouw een kamer in het naburige Epe gehuurd, waar we ons nu officieel als jong echtpaar vestigden. Nu waren we eindelijk en voor het eerst sinds jaren onder een eigen dak. Mijn vrouw genoot als echtgenote van een gemobiliseerde soldaat een ondersteuning van een gulden of twaalf per week.

Ik-zelf kon met mijn soldij, plus mijn extra verdiensten als grindrijder, ook wel op een dergelijk bedrag rekenen, zodat we er samen wel van konden komen. Elke morgen voor dag en dauw fietste ik naar de legerplaats met een pannetje in een schone handdoek aan het stuur geknoopt. Dit pannetje met een inhoud van ongeveer twee liter deponeerde ik bij mijn vriend de kok in de keuken. Voor ik met mijn werk begon ontbeet ik eerst uitvoerig met soep en brood. 's Namiddags na volbrachte arbeid zo tegen een uur of vier, zorgde ik er zo gauw mogelijk tussen uit te komen. De kok had dan mijn pannetje al met gulle hand gevuld met het menu van de dag en met een flinke vaak wel dubbele portie vlees. Ook kreeg ik dan nog mijn brood, een hele 'kuch', die ik netjes verpakte en achter op mijn spatbord meevoerde.

We waren heel gelukkig in Epe, we beleefden er een half jaar lang onze wittebroodsweken en gedurende die tijd, zo hadden we besloten, zouden we onze zorgen maar voor later bewaren. Ik constateerde overmoedig, dat we immers samen over een klein burgermansinkomen beschikten!

'We hebben goed ons brood', schepte ik verder op, 'en met ons middageten hebben we ook geen last!'

Net liet haar naaimachine snorren om de linnenkast te vullen. Ze zocht verder op aanraden van de vriendelijke bejaarde vrouw van wie we onze kamer hadden gehuurd, per fiets overal de plekken op waar in de naburige bossen hout werd gekapt. Ze verzamelde daar grote zakken vol brokken brandbaar dennenhout, denappels en dennenschors. Ze bond de zakken vast op haar fiets en zeulde ze vervolgens, moeilijk naast de fiets lopend, naar huis. Op die manier bracht ze een flinke wintervoorraad brandstof in het schuurtje bijeen.

Zondagsmorgens sliepen we lang, mijn kameraden zorgden dan wel voor mijn paarden. Volgens de regels diende ik zondagsmorgens op het ochtendappèl te verschijnen, maar ik liet verstek gaan en werd evengoed altijd present gemeld. Soms kregen we zondagsmiddags kameraden op bezoek. Mijn vrouw verzorgde dan een uitgebreide maaltijd, waartoe onze gasten soms ook, met van huis ('van de boerderij') meegebrachte zeldzaam geworden lekkernijen hun aandeel bijdroegen.

Intussen beseften wij, mijn vrouw en ik, wel degelijk dat

we in Epe als in een oase leefden. Van de voedselnood in de steden en zelfs van de mobilisatiemoeheid in het leger bemerkten we vrijwel niets. Maar we kenden de feiten van de nog altijd toegelaten levensmiddelen-uitvoer naar Duitsland en we waren ook op de hoogte van de ellende van de mensenuitvoer: 20.000 Nederlandse arbeiders waren in die dagen door werkloosheid gedwongen in de Duitse munitiefabrieken te werken! Uit de kranten en uit brieven van familieleden en vrienden vernamen we hiervan bijzonderheden te over.

Maar we konden niettemin heel gelukkig zijn, we hebben altijd de herinnering bewaard aan de heerlijke lange winteravonden, als de kachel onze kamer niet alleen met behagelijke warmte vervulde, maar ook met een onvergetelijke geur van brandend dennenhout. We zaten dan bij het licht van een petroleumlamp bij elkaar te praten of ons in de mij nog altijd regelmatig toegezonden kranten te verdiepen. We volgden uiteraard met grote aandacht de gebeurtenissen in Rusland en elders, de gruwelijke oorlog woedde nog steeds voort en we speurden steeds naar tekenen van verzet van arbeiders in de fabrieken of van soldaten aan de verschillende fronten.

De herfst van 1917 was tamelijk mild en de bossen rondom Epe toonden hun volle pracht.

Net kwam me 's namiddags veelal een eind tegemoet rijden, dan fietsten we samen naar huis, lieten de kleurenpracht van de herfst op ons inwerken en vertelden elkaar de belevenissen van de dag. Op een keer had ze groot nieuws: er was een uitnodiging gekomen van Wijnkoop om eens bij hem te komen in Amsterdam. Het bleek dat Wijnkoop deze invitatie gewoon op een open briefkaart had geschreven aan ons adres in Epe. Wij zagen hierin niets bijzonders, sterker nog: we vonden dat hij de reden waarom hij mij zo dringend nodig er wel bij had mogen schrijven!.... Niemand had in die dagen nog enige notie van illegale activiteit.

Natuurlijk gaf ik zo gauw mogelijk aan de uitnodiging gehoor en ging in uniform naar Wijnkoops woning in Amsterdam. Hier had ik voor het eerst een uitvoerig en vertrouwelijk gesprek met Wijnkoop. Pas véél later, toen ik Wijnkoop nader had leren kennen en bijzonder waarderen, heb ik begrepen dat mij bij die gelegenheid, welwillend en gemoedelijk een scherp examen werd afgenomen.

Ik antwoordde zonder terughouding op de mij gestelde vragen en stelde daarbij mijn licht niet onder de korenmaat. Maar het was Wijnkoop, die het gesprek leidde, hij voelde mij geducht aan de tand en dwong mij door zijn vragen alles te etaleren wat ik in mijn mars had. Daarbij kwamen natuurlijk de vele hiaten genadeloos aan het licht.

'Ja', zei Wijnkoop toen troostend, 'je hebt wel aardig wat gelezen!' En wat mijn schrijverij betrof in *De Tribune*, daarover scheen hij tamelijk tevreden.

'Je schrijft tenminste Nederlands!' zei hij waarderend.

Ik dacht dat dit compliment mijn spelling betrof – nogal onnozel natuurlijk, want dáárop komt het bij de schrijverij immers pas in de laatste plaats aan – en ik merkte heel bescheiden op, dat dit voor mij gemakkelijk was: de mannelijke en de vrouwelijke woorden waren voor mij in mijn Twents dialect immers onmiddellijk kenbaar. En het verschil tussen ei en ij was in onze spreektaal ook gemakkelijk te onderscheiden.

'O ja', knikte Wijnkoop. In het verdere gesprek vertelde hij toen dat Gorter zijn brochure over het Imperialisme, de Wereldoorlog en de Sociaal-democratie zélf in het Duits had vertaald. Ik vond dat geweldig belangrijk en zei, dat volgens mij, Gorter ook best in het Duits gedichten zou kunnen maken.

'Nou nee, dat denk ik niet', vond Wijnkoop. Overigens waren er van Gorters gedichten wel al enige in het Duits vertaald. De *Mei* bijvoorbeeld en het *Klein Heldendicht*. Maar ik was erg teleurgesteld toen ik het boekje inkeek en onmiddellijk zag, dat het motto, de vier beginregels, die me altijd bijzonder hadden getroffen, hier eenvoudig waren weggelaten.

'Wat is dat nou jammer!' zei ik en Wijnkoop, nieuwsgierig naar wat mij zo had ontstemd, haalde de oorspronkelijke uitgave er bij en ik wees hem daarin de desbetreffende regels aan. Hij las ze hard-op voor:

Nu de Vrijheid naakt
De Slavernij verbleekt
Begin ik te zingen
Met wachtende kinderstem.

Wijnkoop had kennelijk schik in mijn verontwaardiging, hij keek me tenminste spottend aan, maar knikte niettemin instemmend. Hij gaf me volkomen gelijk: het was onbegrijpelijk, dat deze vier regels waren weggelaten. Dit kleine incident heeft, naar ik stellig geloof, bewerkt dat Wijnkoop van toen af mij accepteerde. Ik had het er dus toch wel goed afgebracht!

Nu kwamen we spoedig terzake. Wijnkoop vertelde mij een aantal bijzonderheden, ontleend aan vertrouwelijke berichten, waaruit hij de zekerheid putte, dat in Rusland de revolutie in een nieuw stadium was gekomen en dat ginds een nieuwe vloedgolf ieder moment te verwachten was. Die zou in de hele wereld een ongekende deining teweeg brengen. En nu kwam het er voor ons op aan, dat wij naar het voorbeeld van de revolutionairen in het Russische leger, die hun *Soldatskaja Prawda* uitgaven, hier in Nederland een *Soldaten-Tribune* moesten laten verschijnen. Dat blad zou onder leiding staan van de *Tribune*-redactie, met als vaste medewerkers de bekende Amsterdamse vakbondsleider C. Kitsz, Louis de Visser en.... mijn persoontje! Wijnkoop liet er geen twijfel over bestaan, dat ik de eigenlijke redacteur zou moeten zijn. Al het werk zou op mij neerkomen, ook wat de administratie en de expeditie betrof. Hij vroeg: 'Zou jij dat op je durven nemen?'

Natuurlijk durfde ik dat best aan, ik wilde zelfs niets liever en ik dacht het ook wel te kunnen. Maar ik moest toegeven, dat ik nog niet goed wist hoe ik het aan zou pakken.

'Nee', zei Wijnkoop, 'dat begrijp ik best!' Hij vertelde me nog dat de krant in Amsterdam op de eigen drukkerij zou worden gedrukt en dat de hele oplage, in stevige pakken natuurlijk, aan een door mij op te geven adres zou worden verzonden. Ik moest maar een uitgebreid plan uitwerken, hoe het blad het best onder de soldaten verspreid kon worden en vooral hoe ik dacht dat *De Soldaten Tribune zelf*, de stoot zou moeten geven tot het bijelkaar brengen van revolutionair gezinde soldaten. Ik moest hem mijn plan maar in een brief toezenden. Het was kort dag, alles moest snel gebeuren.

Ik herinner me dat ik gedurende de terugreis vrijwel aan

niets anders dacht dan aan mijn opdracht. En 's avonds toen ik bij het kleine station Oldenbroek uitstapte en mijn fiets ging halen in het café, dat tevens een winkel was, herinnerde ik mij opeens weer dat ik mijn vrouw niet thuis zou vinden. Ik was het niet vergeten, maar had er eenvoudig niet meer aan gedacht, dat ze naar Almelo was gegaan en pas de volgende morgen zou thuiskomen. Ik vond het afschuwelijk dat ze er niet was en dat ik nu, juist nu, niet met haar over mijn belevenissen zou kunnen praten.

Ik haastte mij weg te komen uit het café en fietste in flink tempo naar huis. Daar zorgde ik voor vuur en licht, voor iets warms te eten en te drinken en begon toen dadelijk daarna mijn rapport te schrijven. Ik heb er lang aan gewerkt, het was diep in de nacht toen ik het hele plan op papier had, ik moest het alleen nog wat ordenen en tenslotte overschrijven.

Het was stellig een curieus document, een soort gebruiksaanwijzing, een naar mijn beste kunnen weldoordachte handleiding voor het organiseren en in actie brengen van soldatenraden. Maar op de voorgrond stond de systematische verspreiding van de *Soldaten-Tribune* in het leger. Ik vermeldde dat ik 150 adressen nodig had van betrouwbare mensen aan wie ik, in pakjes van 100 of 50 exemplaren de kranten zou kunnen toezenden. Om uitsluitend aan soldaten uit te reiken, voegde ik er nog bij. Ik herinner me ook nog dat ik de nadruk legde op het feit dat elke gemobiliseerde soldaat eens in de vier weken met verlof ging en dat dus elke week een vierde gedeelte van het hele Nederlandse leger in de trein zat. Op de perrons en in de treinen kon iedereen die wilde wel een aantal *Soldaten-Tribunes* aan de man brengen. Vooral in het begin als de krant de nieuwsgierigheid wekte kon hiervan profijt worden getrokken. De soldaten zelf moesten, als ze het met de strekking van het blad eens waren, zich met andere eveneens overtuigde kameraden tot een groep verenigen, een voorlopig verband, waaruit dan een werkelijke soldatenraad zou moeten groeien. Wat de activiteit betrof: voorlopig moesten de nieuw-gevormde soldatenraden zich uitsluitend de verspreiding van de krant tot taak stellen en de uitbreiding van hun ledental, totdat de tijd rijp zou zijn geworden voor omvangrijker en gewichtiger opgaven. Ik gaf in mijn rapport verder nog nadere aanwijzingen, voor-

al met betrekking tot het houden van bijeenkomsten op vertrouwde adressen, waar voorlichting en practische instructie moest worden verstrekt voor alle activiteiten, die, zoals wel met zekerheid te voorspellen was, de komende tijden zouden eisen. Zo zouden bijv. door soldaten-gedelegeerden verbindingen met arbeidersraden in de bedrijven tot stand moeten worden gebracht. In overleg met de arbeidersraden moest er door de soldaten gezorgd worden voor beveiliging der arbeidersdemonstraties, beveiliging ook ten behoeve van onze vooraanstaande, leidende kameraden. En, in een verder stadium: hulp van de soldatenraden bij de bewapening van de arbeiders door het ontsluiten der wapenkamers en de arsenalen . . . .

Ik was, toen ik het document eindelijk gereed had, zó opgewonden en zó moe, dat ik pas tegen de ochtend kon slapen. Toen Net de volgende dag thuiskwam bracht ik verslag uit en liet haar het rapport, mijn brief aan Wijnkoop, lezen. Ze ging er geheel mee accoord, ze deed het stuk in een enveloppe, schreef zelf het adres, plakte er een postzegel op en zei: 'Dat is veiliger!'

Ik moest haar gelijk geven: van een soldatenbrief aan Wijnkoop kon mogelijkerwijze eerder het briefgeheim geschonden worden dan van een gewone met een vrouwenhand geschreven brief!

Kort daarop, op 7 november 1917 vond in Rusland de historische staatsgreep plaats die de bolsjewiki aan de macht bracht. Nog geen week later kwam de *Soldaten-Tribune* van de pers. Ik haalde de pakken met de hele oplage (10.000 exemplaren) met een geleende handkar van het station in Epe. Mijn vrouw en ik maakten aan de hand van een keurige adressenlijst wel een honderdvijftig pakjes, die ik zelf, in uniform, behoorlijk geadresseerd en gefrankeerd naar het postkantoor bracht. Aan de kop van de krant werd openlijk het administratie-adres vermeld: Wisselsche weg A 648 - Epe (Geld). Het was mijn adres. De enige voorzorg die ik nam was, dat ik mijn naam een weinig camoufleerde. Inplaats van Van het R. noemde ik mij 'Vanter', Gerard Vanter. Die naam stond als een der drie medewerkers op de krant vermeld en onder die naam werd ik later bekend, slechts weinigen kenden mij bij mijn eigen naam.

De *Soldaten-Tribune* ging grif van de hand. Op 2 febr. 1918 meldde de *Tribune* de stichting van een soldatenraad in Utrecht met aanvankelijk 22 leden. Het was, zo werd verder gemeld, de 6e soldatenraad in het land. Op 9 febr. kwamen de militaire autoriteiten in actie. Een garnizoensorder bedreigde iedere soldaat, die in het bezit van de *Soldaten-Tribune* werd bevonden met strenge straffen. Ik stond zelf in het gelid op het middagappèl toen de order werd voorgelezen. Er waren verscheidene soldaten en zelfs enkele onderofficieren, die met mijn activiteiten op de hoogte waren. Ik werd niet verraden.

Inmiddels had in 1918, het laatste oorlogsjaar, het voedselgebrek en de mobilisatiemoeheid op vele plaatsen tot beroeringen geleid, tot stakingen en straatbetogingen. Aan die demonstraties namen soldaten veelvuldig deel en Louis de Visser, onbetwistbaar de actiefste revolutionaire agitator, beleefde in die dagen de tijd van zijn leven. Soldaten hieven hem omhoog en staande op hun schouders, met de rug tegen de muur, waar hij als oud-glazenwasser met gemak zijn evenwicht wist te houden, wekte hij de menigte op tot revolutionaire actie, tot de vorming van arbeiders- en soldatenraden.

Eens, ik weet niet meer of het in Rotterdam was of in Hellevoetsluis, was hem naar hij mij vertelde door een soldaat gevraagd: 'Louis, word jij onze commandant?' Waarop Louis, méér dan wie ook van ons gevangen in de ban der rode revolutie-romantiek, onmiddellijk antwoordde: 'Nee, ik zal dat niet zijn. Dat wordt iemand, die nu nog onbekend is, een soldaat, een blauwe huzaar met een vuurrood hart!'

Deze eer is mij bespaard gebleven, ik ben er niet rouwig om.

(Wordt vervolgd)

O. Noordenbos

EEN CONCILIE IN DE TWINTIGSTE EEUW

Onder de een en twintig eucumenische concilies die de katholieke kerk heeft gehouden en waarvan het eerste te Nicea in 325 heeft plaats gevonden, neemt het laatste van 1962–1965 een bijzondere plaats in. Niet zozeer om wat er ten slotte aan hele en halve beslissingen uit is voortgekomen, maar veel meer om de tijd waarin het is bijeengekoroepen.

De eerste concilies hebben zich bovenal bezig gehouden met het vastleggen van de kerkelijke leer. Afwijkende leringen, ketterijen moesten vernietigend afgewezen en de wezenlijke dogma's van de drie-eenheid uit de Schrift bewezen worden. Met verwerping van de leer van Arius stelde het Niceaanse concilie vast dat Christus één is in wezen met de Vader. Daarop heeft ongeveer een eeuw later het concilie van Efese de Nestorianen uitgeworpen die weigerden aan te nemen dat Maria de moeder van God was en dertig jaar daarna moesten de Monofysieten worden veroordeeld die ontkenden dat Christus in één persoon de goddelijke en de menselijke natuur verenigde.

Daarmee waren de hoofdzaken van de kerkleer vastgelegd. Wij zouden ons vergissen als we zouden denken dat deze concilies in een sfeer van broederlijke liefde zouden zijn verlopen. De verheven leer die zij ten slotte gemeenschappelijk beleden heeft niet verhinderd dat bijvoorbeeld te Efese groepen bisschoppen elkaar excommuniceerden. Daarbij vergeleken moet men vaststellen dat het Tweede Vaticaanse concilie in een irenische geest is verlopen, ook al bestonden hier tegenstellingen die voor de toekomst van de kerk fundamenteler zijn dan de geloofsverschillen van destijds. Want het zijn niet meer deze zaken die de geesten bezig houden, ook niet het vraagstuk hoe de transsubstantiatie verstaan moet worden – overigens pas op het vierde concilie van Lateranen in 1215 als leerstuk vastgelegd – of zelfs de pauselijke onfeilbaarheid, maar de verhouding van

de kerk tot wat men dan de 'wereld' noemt, alsof nog steeds de kerk geen deel van de wereld is geworden.

Op het laatstgenoemde concilie zijn de ketterse Katharen veroordeeld, zijn de regels voor de inquisitie goedgekeurd. Op volgende concilies is getracht de sinds 1054 bestaande breuk tussen de westerse en de oosterse kerken te herstellen. Dit mislukte, de breuk bleef bestaan en de delegatie van Griekse monniken die op het concilie van Florence (1493–1445) paus Eugenius IV als hoofd van de kerk hadden erkend, moesten, door de oppositie thuis gedwongen, hun erkenning intrekken en verklaarden dat 'onze handen die het onjuiste decreet ondertekenden afgesneden mogen worden'.

De concilies ten tijde van de Renaissance hebben misschien de grote afscheiding van de Reformatie een tijdlang kunnen uitstellen, ze hebben deze in elk geval niet kunnen voorkomen. Het concilie van Trente kon niet anders dan de herstelde schade opnemen, pogen dat de splitsing van de ene kerk niet verder door zou gaan en een tegenoffensief beginnen. Feitelijk hebben de volgende eeuwen steeds de invloed ondergaan van deze Contrareformatie, die de nauwelijks meer katholieke, maar feitelijk nu roomse kerk heeft gedomineerd tot op onze dagen. Het Trentse concilie was een te laat gekomen poging tot genezing van de kwalen en tegemoetkoming aan de ernstige bezwaren die de Reformatie hadden uitgelokt.

Tussen het Trentse en het Eerste Vaticaanse concilie liggen drie eeuwen waarin de kerk zich feitelijk niet herzien heeft en dat is op het Eerste Vaticaanse concilie dat in 1869 bijeen is gekomen en in 1870 voortijdig moest opbreken, omdat toen de Frans-Duitse oorlog Europa in beroering bracht, ook niet gebeurd. Integendeel, het heeft, wat toen al tegen de 'geest der eeuw' inging, het leerstuk van de pauselijke onfeilbaarheid aangenomen en bovendien het liberalisme en andere moderne dwalingen veroordeeld. De tijd na dit Vaticaanse concilie was ook bepaald geen voorbeeld van vernieuwing en aanpassing aan wat het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw bewoog. De encycliek *Rerum Novarum* was een poging een katholieke oplossing van het maatschappelijk vraagstuk te geven, een hopeloze zaak, want het maatschappelijk leven had zich al

zo lang geseculariseerd dat een kerkelijke oplossing van welke kant ook daardoor al geen relatie meer met de maatschappelijke werkelijkheid zou kunnen hebben. Ruim veertig jaar na het *Communistisch Manifest* kon het buiten de kerk moeilijk als een opzienbarend stuk gelden, al heeft het dan wel in de kerk enige bevrediging gegeven. Voorts wordt deze tijd nog gekenmerkt als een bestrijding van elke aanpassing aan de moderne wetenschap, vooral waar ze zich bezig hield met de bronnen van het geloof. Dit *modernisme* openbaarde zich in vrijwel alle Europese landen. In Frankrijk werd het Institut catholique te Parijs het middelpunt van kritisch exegetisch en historisch onderzoek. De grote man was hier Alfred Loisy, die een radicale kritiek uitoefende op de nieuwtestamentische geschriften en in 1908 is geëxcommuniceerd.

In de eerste helft van deze eeuw zijn er twee wereldoorlogen geweest en revoluties, hebben natuurwetenschap en techniek de gehele wereld een ander aanzien gegeven, zijn er nieuwe continenten ontwaakt, heeft Europa zijn centrale positie in de wereld moeten prijs geven, is ook het christendom in een crisissituatie geraakt. Zijn karakter van de godsdienst te zijn van een uniek geopenbaarde waarheid is binnen de kerk meer en meer betwijfeld, buiten de kerk minder en minder verdragen en lijkt in de toekomstige confrontatie met de andere wereldgodsdiensten steeds meer op een aanmatiging.

De katholieke kerk heeft nog altijd een grote aanhang in vele landen en is schijnbaar nog ongebroken in landen als Spanje en Portugal; er bestaan politieke partijen waarin geloof en politiek een momenteel nog vrij hecht huwelijk zijn aangegaan. Zou men nu kunnen verwachten dat, gezien het feit dat de te Rome vergaderende bisschoppen een opleiding hebben genoten in een tijd dat de meesten van hen nog berustten in de koers die het concilie van Trente met zoveel kracht had ingeluid — in welk spoor ook het Eerste Vaticaanse concilie was voortgegaan — Rome voor werkelijk ingrijpende hervormingen in de kerkelijke organisatie te vinden zou zijn? En voorzover de bisschoppen wel zouden willen, moesten zij dan niet aarzelen om ze aan hun achterban van lagere clerus en leken waaronder slechts een kleine élite werkelijk progressief genoemd kan worden, aanneme-

lijk te maken? Was nog niet pas enkele jaren geleden het leerstuk van de lichamelijk ten hemel varende Maria afgekondigd, die nu nog weer door paus Paulus VI als 'moeder der kerk' is uitgeroepen? En in ons land ligt het mandement der bisschoppen toch niet zover in de tijd terug! In Duitsland voeren verlichte Katholieken een vertwijfelde strijd tegen het milieu-katholicisme waarover Carl Amery in zijn *Die kapitulation oder deutscher Katholicismus heute* aangetoond heeft hoezeer het tegenover Hitler volkomen gekapituleerd heeft.

Zou men mogen verwachten dat zich een radicale vernieuwing zou kunnen voltrekken in een kerk met een zeer heterogene aanhang in beschaving, intelligentie, geestelijke structuur, sociale en politieke gebondenheid? Daarbij komt het natuurlijke behoudsinstinct van zo velen voor wie de kerk een steun, een bezit is, geestelijk en materieel nauw vervlochten met al de katholieke verenigingen, instituten, acties, waaraan deze hecht georganiseerde kerk zo rijk is.

Het belangrijkste van dit concilie is dàt het gehouden is. Hier moeten wij in het bijzonder aandacht vragen voor de verrassende man Johannes XXIII, die al met zijn encyclieken een opvallende andere toon had aangeslagen dan zijn voorgangers, als bijv. in *Pacem in terris* en daarvoor in *Mater et Magistra.* Dat deze paus bij zijn verscheiden, na maar enkele jaren als een op voorhand geheten 'overgangspaus' de kerk te hebben gediend, tot ver buiten de kerkelijke wereld, als een uitzonderlijk mens is geëerd, kwam omdat hij er diep van overtuigd was, dat van een instituut als de Rooms-Katholieke kerk iets christelijkers verwacht mocht worden dan in een eeuwenlange geschiedenis was gebleken. Ik kan mij voorstellen dat er onder de verlichte katholieken teleurstelling bestaat over de weinige positieve uitkomsten van het concilie, dat inderdaad ver onder de maat van paus Johannes is gebleven. Hoe moeilijk waren de beraadslagingen over de godsdienstvrijheid en over de kwestie der joden. Hoe halfslachtig is het standpunt gebleven over het vraagstuk van de geboorteregeling of gezinsvorming. Wat er over de liturgie is besloten raakt niemand buiten de kerk en wie zal zich daar nog druk maken over de transsubstantiatie? Het atheïsme waarmee, in het voetspoor van Bonhoeffer, Amerikaanse theologen zo verrassend vrijmoedig

voor de dag komen, is voor Rome nog een verschrikking en dodelijk gevaar, vooral in verbinding met het communisme. De gedachte aan een soort kruistocht is echter wel geheel ter zijde gesteld.

Dit concilie neemt in de reeks concilies daarom een bijzondere plaats in, heb ik aan het begin van dit artikel gesteld, omdat het in een tijd is gehouden die niet vergelijkbaar is met vroegere eeuwen. Men heeft deze tijd waarin wij leven het post-christelijke tijdperk genoemd en een bekend protestants theoloog schrijft over het theologiseren in een a-theïstisch tijdperk.

Wij kunnen met andere woorden spreken van een volkomen geseculariseerd tijdperk, waaraan een periode is voorafgegaan van ongeveer drie eeuwen waarin de secularisatie steeds verder is doorgedrongen in alle gebieden van menselijk denken en doen. Tot in de theologie, met het gevolg dat de theologie zelf steeds meer nadert tot anthropologie.

Dit proces, komt mij voor, laat zich niet meer tegenhouden en is moeilijk als omkeerbaar te denken. Wat in deze situatie een kerk wel kan doen is in de eerste plaats zich grondig te bezinnen op haar plaats nu in de wereld en haar mogelijkheden. Hierbij zal zij zich mijns inziens wel snel en radikaal moeten ontdoen van alles wat in de slechtste zin van het woord 'werelds' aan haar is en dat wil zeggen alles wat macht, rijkdom, schittering is, alles wat reeds Erasmus samenvatte in het woord ceremoniën; ook, wat nog moeilijker misschien zal zijn, haar dogma's moeten doorlichten met het licht waarover wij nu beschikken — waarbij ze waarschijnlijk geheel achterhaald zullen blijken te zijn.

En dit alles zal de kerk niet in de laatste plaats moeten doen ter wille van de christelijke erfenis die in de westerse cultuur is opgenomen, omdat deze erfenis anders hoe langer hoe minder veilig is in haar handen.

EEN FIJN TREKJE IN HET POSTZEGELNIEUWS

Het is alweer enige tijd geleden dat de Deutsche Demokratische Republiek een postzegel in het licht gaf met het monument van de gevallenen van Putten. De mannelijke bewoners van het dorp Putten werden bij wijze van represaille zeer stelselmatig en weloverwogen in oktober 1944 weggevoerd en omgebracht. Men kan dit tot in de kleinste details beschreven vinden in het bijna 350 bladzijden tellende werk van Tj. Wouters: *Het drama van Putten, terreur over een Nederlands dorp – October 1944* (Laren N.H. Uitgeverij De Nieuwe tijd).

Men kan het uitgeven van deze postzegel verschillend beoordelen. Persoonlijk ben ik met dit getuigenis van Duitse zijde niet zo bijzonder ingenomen, maar niemand kan ontkennen dat de bedoeling uitstekend is en dat men er een manifestatie in moet zien van erkenning, schuldgevoel en afkeer. Maar 'kan uit Nazareth iets goeds komen?' Iedereen had zijn zegje en een groot deel van de pers keerde zich in onaangename bewoordingen tegen het gemaakte gebaar dat, hoe men het ook mag beoordelen, toch in ieder geval uit de meest honorabele gevoelens en opzet was ontstaan.

Zie nu het meten met twee maten. Niet zo lang geleden – misschien wat laat dus, maar ik heb geen enkele filatelistische belangstelling – valt mij opnieuw een postzegel in handen, ditmaal uit de D.B.R. Het beeld vertoont een ogenschijnlijk niet onwelvarend maar blijkbaar gehaast tegen de wind optornend gezin, in gestileerde uitvoering, waarvan de vijf leden allen een horizontaal wapperende sjaal om de nek hebben. Het menselijk invoelingsvermogen (men vergeve bij deze gelegenheid het germanisme) waarop de afbeelding een ontroerend beroep doet, laat ons vermoeden dat wij hier, van rechts naar links, te doen hebben met een echtpaar, een kleinkind van het vrouwelijk geslacht, en een tweede echtpaar waarvan een der partners klaarblijkelijk aan opgemeld eerste echtpaar is ontsproten en ouder werd van het reeds genoemde kleinkind. Ik geef overigens deze interpretatie van een mogelijke familierelatie

voor beter, zij is van geen betekenis voor wat ik zou willen betogen.

De afdoende verklaring voor de zin van het door de postzegel onder het oog van miljoenen gebrachte tafereel is immers te vinden in het bijschrift, waaruit ons opnieuw duidelijk wordt dat het bij de autoriteiten die over dergelijke machtige publiciteitsmiddelen beschikken, aan fijne trekjes zelden ontbreekt.

Dat bijschrift, of liever opschrift luidt namelijk: 'Zwanzig Jahre Vertreibung 1945–1965'.

Ik moet toegeven dat het mij een heel stuk denkwerk heeft gekost eer ik er in mijn argeloosheid toe ben gekomen te doorgronden, dat in deze tekst het Duitse gemoed opwekt tot meewarigheid met die Duitsers uit oostelijke gebieden, die ingevolge beschikkingen van de gealliëerden te Jalta en andere regelingen, na de wijziging van de staatkundige status die zij hadden ten tijde van het Derde Rijk, zich opmaakten om te emigreren.

Tegen déze postzegel heeft — voor zover mij bekend — geen van onze bladen gereageerd.

Ik meen niet teveel te zeggen als ik deze manifestatie denk tot de ons nu bekende fijne trekjes te mogen rekenen.

Want voorwaar, vele miljoenen van overal ter wereld zijn, niet van 1945 tot 1965, maar van 1940 tot 1945 onvrijwillig van huis en haard verdreven en met onvoorstelbare gruwelijkheid omgebracht of omgekomen.

Een querulant of erger is echter wie daar nog over nakauwt. Wij weten allemaal drommels goed dat het hemd, het irredentistische hemd, nader is dan de rok en dat men beter ervan wordt, over die twintig dan over de reeds vergeten vijf jaar gevoelige snaren te betokkelen. 'Vertreibung' is misschien niet zo een gelukkige term voor wie in dit opzicht zoveel boter op het hoofd heeft. Maar een kniesoor die hier om de brutale en slechte smaak de uit de volheid van het sentiment verwekte 'Brustton' van het gemoed vergeet.

Toch blijft het, van gemoed gesproken, jammer dat we nu eens niet een 'gemütliche', gezellige postzegel gekregen hebben in plaats van weer een smartlap. De Duitse mentaliteit, bij al zijn sentiment en fijne trekjes, behoudt een ethnologisch ingeschapen hang naar het lugubere. Even

lekker rillen, en helaas niet alleen bij dr. Mabuse. Reeds Nietzsche had ten aanzien van Wagner deze verzuchting: 'Wenn er nur nicht immer sterben möchte'. En al in 1814 toonde Jean Paul een fijne neus voor deze lijkenlucht te hebben toen hij schreef: 'Die einfachen Deutschen hatten, um mehr Ruhm und Kraft zu zeigen, nur einiges Unglück gebraucht, wie Wiesen nur abgemäht als Blumenfelder duften' (*Mars und Phöbus. Thronwechsel im J. 1814; eine scherzhafte Flugschrift* von Jean Paul. — Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung. 1814 — pag. 39).

Maar indien al 'einiges Unglück' onze gerede en meewarige tranen rechtvaardigt, laat ons de vermaning van deze postzegel indachtig zijn om ze te bewaren niet voor de in, maar voor de na de oorlog verdrevenen. Dat is meer in overeenstemming met de eisen der welvaart en welvoeglijkheid.

V.

POLEN [1])

Moet een recensent zich bezighouden met wat op de flap van een boek staat geschreven? Wat daar staat, is eigenlijk niet voor verantwoording van de schrijver en bijna nooit wordt hem daarover zijn mening gevraagd. In ieder geval staan op de flap van Milo Anstadt's boek *Polen* twee onjuistheden. De eerste is, dat onder ons Nederlanders een levendige belangstelling voor Polen bestaat. Ik schrijf en spreek vrij veel over Polen en meen hierdoor en door de reacties op wat ik zeg en schrijf het recht tot oordelen inzake de belangstelling van Nederlanders te hebben verworven. Welaan, de belangstelling hier in ons land beperkt zich niet alleen tot een kleine kring maar ook tot een vrij eng gebied. Zij reikt niet veel verder dan de politieke en sensationele aspekten. Met deze bedoel ik dan, dat in Polen de eigenlijke jodenvernietiging plaatsvond en vervolgens het eerste duidelijke verzet — in 1956 — tegen de Sowjetunie. Om maar iets te noemen: voor de poolse literatuur interesseert zich hier eigenlijk niemand. De tweede onjuistheid is, dat Anstadt's boek het eerste boek in de nederlandse literatuur is. Reeds in 1931 verscheen het boek *Polen, een herboren land* van Felix Rutten.

Gaan wij nu over tot het eigenlijke boek, dat als subtitel heeft *Land, Volk, Cultuur*. Milo Anstadt schrijft op pagina 13: '....de Polen hebben een merkwaardige eerbied voor de historie'. Ik heb moeten vaststellen, dat Anstadt in dit opzicht een echte pool is gebleven: hij heeft een merkwaardige eerbied voor de historie. Vele bladzijden lang noemt hij jaartallen en personen, die mij, als semi-kenner van en in elk geval als sterk-geïnteresseerde in Polen reeds vermoeiden. Hoe zal het zijn overige lezers vergaan? Hij zegt zelf op pagina 48 (!): 'Ik ben mij ervan bewust veel namen van Poolse koningen en hertogen te hebben genoemd, die waarschijnlijk weinig tot de fantasie spreken' om dan onverdroten met historiciteiten voort te gaan. En ook verder-

[1]) **Polen — Land, Volk, Cultuur** van Milo Anstadt. Uitgave van Het Wereldvenster, Baarn; *f* 15.90.

op moest ik vele malen tot mijn spijt en mijn ongeduld vaststellen, dat de historie Anstadt aan het hart gebakken zit. Na lezing van de zin: 'Laten we nu onze aandacht een ogenblik richten op de algemene maatschappelijke en culturele toestand' (pag. 125), heb ik zelfs hardop gezegd: 'Eindelijk dan!' Maar de schrijver houdt dit zijn plan slechts kort, al te kort, vol. Men moet dus konkluderen, dat hij in al te grote behoefte naar volledigheid en om verantwoording af te leggen grove fouten heeft gemaakt inzake het struktueren, het komponeren van zijn boek. En dit nu is, gezien de zozeer te waarderen bedoeling van de schrijver — aandacht te vragen voor Polen — buitengewoon jammer.

Eerst nadat wij genaderd zijn tot de zogenaamde verdeling van Polen (tweede helft 18de eeuw) wordt het boek belangwekkend voor 'gewone' lezers. Dit komt vanzelfsprekend ook, doordat die tijd dichter bij de onze ligt en doordat ons min of meer bekende gebeurtenissen en personen worden beschreven. Maar juist dit duidt op een tekort voordien: niet vooral te hebben aangeknoopt bij wat 'ons' bekend is.

Ronduit voortreffelijk beschreven, althans in historisch en politiek opzicht, acht ik de periode vanaf omstreeks 1900. Maar toch ook weer hier bij nadere bezinning op de subtitel *Land, Volk, Cultuur* zekere tekorten, die kenmerkend zijn voor het gehele boek. 'De geschiedenis der volkeren is de geschiedenis van hun heersende klassen'. Zo ongeveer luidt de uitspraak van Marx. Des te klemmender is, dunkt mij, de noodzaak om over het leven van de overheersten, de onderdrukten te schrijven. Hiervan nauwelijks een spoor. Ik weet wel, dat in dit opzicht de in de eeuwen opgetekende feitelijkheden weinig aanknopingspunten bieden. Ik weet ook, dat de bestudering van de 'onbelangrijke' en 'onzichtbare' facetten van het leven der poolse boeren nog maar net is begonnen en dat met name op historisch-sociologisch gebied nog bijna alles moet worden gedaan. Maar tot goed begrip van wat eens gebeurde, van wat *nu* gebeurt en straks *zal* gebeuren is het noodzakelijk te weten wat zich afspeelde in de schaduw van de heersers. En een beschrijving van hoe men leeft en denkt in de steden en op het platteland van het huidige Polen was zeker mogelijk geweest.

Keren wij even terug op het pad der historie. Anstadt stelt, dat er in de Middeleeuwen en daarvoor een verschil was in geaardheid tussen de Oost- en Westslaven. Dit mag waar zijn, maar het geldt toch — wederom — vooral de heersende lagen. De boers-patriarchale oorsprong had vele gemeenschappelijke trekken. Vooral het verschil tussen de kleine boeren was gering en dit betekent tot op dit moment nog, dat de overeenkomst in levensvisie en dus in wijze van leven tussen de russische en poolse boeren veel groter is dan vele Polenkenners menen. Velen hier 'wensen' dat Polen een westers georiënteerd land is. Het is dit in veel mindere mate dan men denkt. En het is een 'autochtone' trek van de poolse intelligentsia te menen, dat hun land en hun volk zo duidelijk westers zijn.

Anstadt stelt verder, dat de slavische volkeren minder soldatesk en minder heerszuchtig waren dan de germaanse. Dit is misschien wel juist, maar dan toch met de klemtoon op minder. Heerszuchtig waren zij alle, vooral hun.... heersers. Het verschil in geaardheid moet m.i. veeleer worden gezocht in de familie-relaties, in de struktuur van het gezin en in de band met de Nachbarschaft-Sasiedztwo. Deze waren bij de germanen veel duidelijker en nadrukkelijker patriarchaal dan bij de slaven.

Omtrent de kultuur van het volk — in de sociologische betekenis van het woord — vertelt Anstadt ons maar weinig. En hier bestaan toch opvallende kenmerken, namelijk dat die kultuur van het poolse volk een vooral verbale is. Er wordt dus veel en graag gepraat, men zit veel bijeen, het gerucht heeft grote betekenis, de legende weinig minder, gezin en buren vormen een merkwaardig kollektief, de massakommunikatiemiddelen — boeken, kranten, radio, televisie — zijn van betrekkelijk geringe invloed.

De beschouwing over ontstaan en bestaan van het antisemitisme in Polen is over het geheel genomen treffend in zijn analyse en konklusies, maar m.i. toch te simplistisch. Dat anti-semitisme is weliswaar één van de vele facetten van de poolse wordingsgang, maar met de moord op de joden nog vers in het geheugen heeft het onze extra belangstelling. Onvoldoende is verklaard, hoe het mogelijk was, dat de vervolgingen door de nazi's en de vernietiging van de joden in Polen eigenlijk zonder verzet en zelfs met

instemming van de *andere* polen konden plaatsvinden. Een dergelijke verklaring zou zelfs van groot nut zijn voor een goed begrijpen van de gebeurtenissen elders (ook in Nederland). De poolse joden zijn door de polen zelf nauwelijks als landgenoten beschouwd. Dit blijkt zelfs uit de tegenwoordige beschouwingen over de bezetting, waarin voor mij opvallend vaak wordt geschreven over polen en joden en niet over polen en joodse polen.

De auteur maakt geen melding van de poolse emigratiegolven naar Pruisen en later naar Duitsland. Deze waren het gevolg van aan de ene kant het wegtrekken van de duitse plattelandsbevolking naar de westelijke industriesteden en aan de andere kant van de germaniseringspolitiek in de Oostduitse gebieden. Zelfs na het aan de macht komen van Hitler trokken poolse landarbeiders en -arbeidsters (illegaal, maar oogluikend toegestaan) naar Duitsland. Bij tienduizenden wachtten zij op het voorjaar, om dan in Duitsland, tot ver in het westen, het land te bewerken en dan weer te keren in de herfst. Allen waren zij op papier silezische duitsers, maar in werkelijkheid verpauperde polen.

De overgang naar het heden geschiedt in dit boek op ontnuchterende wijze en.... dus juist. Het heden is ontnuchterend, niet in het minst voor de oudere polen. De parallel tussen Israël en Polen dringt zich hier op. Zo goed als de oudere generatie in Israël klaagt over de nuchtere, zakelijke instelling van hun jeugd, doen de oudere polen dit over de hunne. Ook Polen kent zijn 'sabres'. Anstadt wijst hierop met voldoende nadruk.

De konklusies op de pagina's 291, 292 en 293 zijn het belangrijkst van het gehele boek. Overdreven gezegd: deze alleen al maken de waarde van het boek groot genoeg. Enkele van deze conclusies zijn de volgende.

'Polen is niet groot en niet machtig en het is uit een gezichtspunt van intercontinentale politiek nauwelijks interessant waar Polen staat. Maar zolang Polen zichzelf tot Europa en tot de westerse beschaving rekent en inderdaad een brug kan zijn waarlangs de twee systemen aansluiting

bij elkaar zoeken, mogen wij de kans niet laten voorbijgaan die aansluiting met de toekomst te vinden. Van een dergelijk streven is in Europa, en ook elders, nog maar weinig te bespeuren. Terwijl wereldomvattende problemen om een oplossing vragen, verdoen wij tijd en energie met provincialistisch geharrewar waarmee niets wordt opgelost en waardoor de spanningen toenemen.' 'Hoezeer zelfs de aanvaarde schemata met de realiteit spotten, bewijst Polen, dat als een communistisch land wordt gekenmerkt. Hoe weinig is daarmee gezegd en hoeveel gecompliceerder is de werkelijkheid. Polen is, zoals Kisiekewski zegt, een katholiek land binnen het marxistisch blok, een cultureel tot het westen behorend land, dat echter in het oosten ligt, een land dat door marxisten wordt geregeerd, maar dat onder de socialistische landen zijn specifieke aard heeft bewaard, zijn historische en psychologische kenmerken heeft behouden.' 'Als de Polen het onrecht dat zij hebben ondergaan niet vergeten, komt dat vooral omdat zij die dit onrecht hebben bedreven, het vergeten zijn (Jerzy Turowicz).'

Samenvattend moet allereerst worden gezegd, dat *Polen* een boek is, dat men van Milo Anstadt – televisie-regisseur en een goede – niet had verwacht. Het is te weinig visueel. Wat meer landkaarten, grafieken en vooral passende illustraties hadden niet alleen verhelderend doch ook pakkend kunnen werken. Dit werk is een historisch en politiek werk in de eerste plaats. Als zodanig heeft het ongetwijfeld zijn grote verdiensten, ondanks mijn bezwaren hierboven genoemd. Ik wil dan ook onomwonden verklaren, dat ik blij ben dit boek te bezitten. Maar met dit boek zijn helaas enige kansen gemist, kansen die niet zo spoedig wederkeren. Bij het schrijven van een soortgelijk boek is het vanzelfsprekend niet eenvoudig zich de toekomstige lezers voor te stellen. Ik ben er zeker van, dat velen van hen teleurgesteld zullen zijn door de overvloed aan historie. De andere levensfacetten worden te summier belicht, ook soms met te weinig nadruk en vaak met een te gering gevoel voor het gewicht ervan. De historie is de moeder van alle wetenschap, ik weet het, maar een goede moeder is zij, die weliswaar altijd aanwezig is maar dan zo weinig mogelijk opvalt.

Papier, druk, band, illustraties, zij zijn buitengewoon goed verzorgd, zij het dat de illustraties nog wel eens weinig terzake doende zijn en soms met onbenullige teksten bovendien. En waarom is er niet wat aan poolse grafische kunst opgenomen, een kunst die de auteur zo terecht prijst?

Pszisko Jacobs

IN DE AS ZULT GIJ ZOEKEN

(*Szukajcie w popiolach*, Uitgave van de Commissie voor onderzoek van de nazi-misdaden in Polen).

Dit is beslist niet 'weer zo'n boek over de jodenvervolgingen', maar veelmeer een weergave van wat aan de periferie gebeurde, een boekje ook met een geheel eigen geluid.

In de eerste plaats is er de inleiding, waarin ons wordt verteld, dat en hoe bepaalde papieren in Oswiecim (Auschwitz) zijn verstopt — begraven in de as — en na de oorlog teruggevonden. Het verstoppen van papieren was in de concentratiekampen niet alleen een moeilijke maar ook een zeer gevaarlijke zaak. Het verhaal over de wijze waarop dat met deze papieren geschiedde, geeft hiervan een scherp en indringend beeld. Maar ook het terugvinden bleek niet een eenvoudige kwestie. Door allerlei omstandigheden slaagde men hierin eerst in de lente van 1961.

Gevonden werd een aantal (348) stukjes papier, beschreven met inktpotlood en ten dele met gewoon potlood. Dit laatste te vermelden is geen overbodigheid, want door het zo lange verblijf in de aarde, zij het in een etensblikje, werd veel uitgewist en ging zelfs heel wat verloren. Hierbij komt nog, dat alles was geschreven in de jiddische en de hebreeuwse taal. Na lezing en, waar mogelijk, een afgewogen aanvullen van de tekst volgde een poolse vertaling. De verduidelijkende bewerking van de poolse tekst werd tenslotte verricht door Gumkowski en Rutkowski, die ook de overige uitgave voor hun rekening namen.

Reeds deze inleiding is boeiend, niet te lang, niet te kort, met ongeveer het karakter van een reportage, en een werkelijke voorbereiding op wat komen gaat.

Daarna volgt een korte historische schets van de gebeurtenissen tijdens de laatste oorlog in het ghetto van Lodz.

Deze schets is bijzonder nuttig en in wezen een voorwaarde tot het goede begrijpen van de daarna volgende inhoud van het dagboek. In dit deel krijgt men tezamen met het dagboek een vrij scherp beeld van wat in het ghetto van Lodz plaatsvond en eveneens van de — ook hier — omstreden rol van de Joodse Raad. De historische schets is zo sober en strak als maar mogelijk en ook zo echt 'to the point', dat zelfs zij die geschiedenis vrezen om de vele feiten en data, er vrede mee kunnen vinden. Maar ook voor de meer ingewijden en de reeds vooraf geïnteresseerden is hier veel waardevols te vinden.

Hierna volgt het dagboek. Doordat belangrijke delen verloren zijn gegaan en het handhaven van de chronologische volgorde van geringe betekenis bleek, hebben de bewerkers een eigen rangschikking aangehouden. Deze heeft enerzijds betrekking op bepaalde levensgebieden en anderzijds op bepaalde problemen en gebeurtenissen. Op deze wijze zijn zeven hoofdstukken ontstaan, waarin ons wordt verhaald over het ghetto van Lodz.

Het dagboek heeft enige trekken gemeen met dat van Anne Frank. Dit kan eigenlijk niet anders, doordat de levensproblematiek in wezen dezelfde was en van hetzelfde middel om zich te uiten werd gebruik gemaakt. In beide gevallen is er sprake van een dagboek, niet van een kroniek, wat wil zeggen, dat de schrijvers eigen gevoelens en gedachten uitspreken ten einde 'vrede' te vinden met dat wat om hen heen gebeurt. En hoewel de schrijver van dit dagboek een volwassen man met kinderen was, blijkt bij hem vaak een naïveteit zoals wij die bij Anne Frank vinden. Er zijn vanzelfsprekend ook verschillen, zeer grote zelfs. Hoewel Anne en deze schrijver leefden in milieu's, die wij typisch joods plegen te noemen, waren de omstandigheden daarbuiten heel anders: het poolse Lodz met zijn joodse textielarbeiders was heel iets anders dan het nederlandse Amsterdam (bedenk dat Anne in het nederlands schreef, de ander in het hebreeuws), de latere gebeurtenissen in het ghetto — dat tot concentratiekamp werd — waren objektief gezien veel ernstiger dan wat Anne en haar familie tijdens de onderduikperiode meemaakten. Tenslotte nog was Anne een kind en wat zij ons vertelt, ontroert ons reeds daarom veel meer.

De schrijver van dit dagboek, waarvan de identiteit onbekend is, toont zich in zijn meningen tamelijk subjectief en de lezer mag niet verwachten uit zijn notities 'de' waarheid te ervaren. De historische waarde van het geschrevene is gering, de psychologische waarde echter zeer

groot. Stijl en woordkeus zijn zo, dat men zich al gauw deelgenoot voelt en dat men zich zeker gaat identificeren met de man Willy tot wie de schrijver zich richt.

Behalve dit dagboek waren er nog zes blaadjes van een ander bij, die een soort van begeleidend schrijven vormen. De schrijver hiervan was Zelman Lewental, lid van een Sonderkommando, dat tot taak had de lijken in de crematorie van Auschwitz-Birkenau te verbranden. In dit begeleidend schrijven zegt hij aan het einde: 'Zoekt verder! U zult nog meer vinden!' Men heeft inderdaad verder gezocht en in 1962 een manuscript van zijn hand gevonden. Dit manuscript heet 'Sonderkommando' en beschrijft de gebeurtenissen in en om de crematoria en over de mislukte opstand van dit kommando op 7 oktober 1944.

Enig bezwaar heb ik tegen de soms wat wijsneuzige voetnoten van de bewerkers. Waar de schrijver de Joodse Raad beschuldigt, stellen zij wat al te nadrukkelijk, dat alleen de nazi's de schuldigen zijn.

Voor de nederlandse lezer is dit boekje vooral nog van betekenis om zijn relatie tot Anne Frank en het boek van Presser. *P. J.*

LAURENT VEYDT

Piet van Aken, die geen al te fijne neus voor avant-garde heeft, is nochtans de enige auteur van ons gezegend patrimonium die heeft opgemerkt dat het talent van Laurent Veydt (die debuteerde in het N.V.T., maar als Georges Adé in katolieke tijdschriften en kranten artikels schreef, waaronder een uitvoerig essay over Krijgelmans) het enige is dat het peil van 'onze' 'kreatieve' literatuur is komen versterken. Het is dan ook spijtig dat de eerste roman van Veydt een blurb meekreeg van de Wispelaere, en niet van Van Aken. Die eerste roman is wel geen roman, maar zijn titel is *Het lichamelijk onderscheid.* Laurent Veydt heeft voor zijn roman geen onderwerp gevonden, of beter: hij heeft zijn onderwerp geschrapt en is bij het schrijven van een zo definitief mogelijke tekst overgegaan niet tot verhalen, maar tot het kommentariëren van een mogelijk verhaal, dat werd geschreven, verteld of verzonnen. In zekere zin is *Het lichamelijke onderscheid,* ondanks de zowel theologische als marxistische scholing van de auteur, een 'typische' bourgeoisroman, een dolce-vita tekst: niet 'iets schrijven' is van belang, alleen 'schrijven'. *'Een bourgeois, een profiteur, een jonge*

nietsnut. En dan? Dat arbeiders en negers van honger kreveren, wat kan me dat godverdomme toch schelen, en de toekomst van het menselijk ras, maar stikt dan toch, begot.' (p. 55). Elk verhaal valt weg, want *kan men een verhaal uitvinden dat niet eerst ingebeeld zou zijn?* (p. 137).

Het lichamelijk onderscheid bevat geen enkele affirmatieve gedachte, alles is gericht op het ondervragen: van het autobiografisch verhaal, het analizeren van het gehoorde verhaaltje, het zich (niet kunnen) inleven in andermans verhouding, verveling, schaamte, opwinding, enz.

Toch bestaat er een mogelijkheid tot schrijven, over de seksualiteit omdat haar 'beschrijving' steeds voyeuristisch zal aandoen: dit nadeel wordt een voordeel door de veelvuldige verbanden die Veydt telkens legt met dat ander voyeurisme: pin-up foto's en films. De autofage zelf-analize herleidt, in deze literatuur, het instinkt tot een intellektualistisch proces: de Sorelachtige (of Valmontachtige) 'verleiding' waar de verleider tè bewust optreedt zodat zijn eigenlijk doel niet wordt bereikt, terwijl in de andere verhalen een ander obstakel voortdurend optreedt: het verschil tussen auteur en de verteller Pol (die een naaktparty ontdekt en de politie opbelt), tussen auteur en personage: auteur-Veydt en de verzonnen arbeider die met een vrouw paart (klasseverschil?), en hetzelfde tussen auteur-leraar en de leerling-puber in 'seksuele ontwikkeling'. Het boek van Veydt is dus een boek over een onderwerp dat hij toegeeft niet aan te kunnen, via situaties die hem (hij schrijft, beleeft ze niet) ontglippen, misschien omdat hij ze zich uitsluitend indenkt als schrijver, of omdat hij zijn verleiding niet beleeft, maar telkens daden stelt die lijken op zovele citaten uit psychologische handboeken. Het boek benadert dus veel meer het 'essay' dan de 'fiktie', evenals het 'leven' van de verleider door de verleider niet an-sich (meer) wordt ervaren maar als een fotografie van een 'fiktie' (verleiders uit de literatuur, de film, de pers): het bewustzijn (hier de intellektualistische zelf-analize) van het leven schakelt evenzeer het 'spontane' leven uit als de reflexie van de auteur over zijn materie de spontaneïteit ('fiktie') uitschakelt.

Laurent Veydt is als katoliek onderhevig aan de talloze verbodsbepalingen waarin gedachte en daad beide zondig kunnen zijn: vandaar de onmogelijkheid zich uit bepaalde obsessies 'zuiver' te denken, los te denken – want ook het eraan denken is zonde, en zonde is droefheid want schuldgevoelen. Zoals Veydt in *De wording*, het verhaal over een puber, schrijft: 'Adam en Eva, dat is de mens die zijn

onschuld verliest. Zo'n dingen blijven bij. Zegden ze maar andere dingen in plaats van hun, van ons, de weemoed zo niet de wanhoop in het hart te enten. Maar er wordt altijd iets gezegd, door wie ook.' (p. 146).

Het *woord* is weldra neurose geworden, en terwijl het vlees zich (soms) laat opslorpen in de seksualiteit ratelt de geest onophoudelijk verder, analizeert, konkludeert, en verwerpt niet zelden de daden van het lichaam: vermits beide processen tegelijk verlopen en beide fysiologisch zijn, gebeurt het vrij dikwijls dat mensen met een kristelijke opvoeding niet in staat zijn hun 'driften' te voldoen, omdat naarmate de spanning in het lichaam vermindert, het zondebesef zich meer doet gelden. Het resultaat is mager: de 'geneuchten des vleses' blijken maar flauw te zijn, en de obsessie begint zich van het lichamelijke te verplaatsen naar het 'spirituele' vlak: de drift wordt opgewekt door de verbeelding, en het lichaam later ontladen in een kort spasme, waarna de leegte ontstaat tot de batterij opnieuw geladen is. Een vrij kompleks erotisch kombinatorium van mentaal-visuele aard gaat zich vormen, niet d.m.v. personen (meisjes, en ook foto's van meisjes, flitsen uit filmen) maar d.m.v. deze personen in een *situatie:* de drift wordt voldaan niet langs het meisje om, maar langs haar *verleiding* om (het staat al allemaal bij Sade, men kan het lezen bij Gide en Green), langs het zich indenken van de emoties van *anderen* (in het verhaal *Het zien),* enz. Het is vanuit deze optiek dat *Het lichamelijk onderscheid* werd geschreven, en de vraag blijft dan natuurlijk waarom de seksualiteit zo kan obsederen, als ze zich *tenslotte* dikwijls alleen uit via tweedehands verschijnselen als foto's, gedachten, verhalen, films, lektuur. Is het gewoon omdat een katoliek de idee aan 'de lichamen' kan verdringen om ze telkens op een ander niveau, vervormd, te ontmoeten? Is het een masochisme dat leidt tot vrijwillige neurose? Of is het ook gewoon 'bijna niets', een vervelend onderwerp als een ander, dat zelfs niet meer tot kreativiteit dwingt, 'geheim omdat het niet geheim is' (naar een woord van Foucault)? Laurent Veydt stelt de vraag, de vragen, impliciet en expliciet: wat gebeurt en wat niet? 'Ik zal het nooit weten, omdat, dat beslis ik nu, men *nooit* volledig spreekt of schrijft, kan spreken of schrijven. Dit is trouwens de bestaansreden van dit werk.'

Freddy de Vree.

---

1) Laurent Veydt: **Het lichamelijk onderscheid,** Die Galge Brugge, (156 p, 40 F.); Polak & Van Gennep, Amsterdam.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER:

Lieuwe Hornstra, geboren in 1908, studeerde medicijnen en psychologie; promoveerde in 1951 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Was o.a. organisatie-adviseur en bedrijfspsycholoog, is nu gevestigd als psycho-analyticus te Wassenaar. Publiceerde vóór de oorlog politieke en sociaal-psychologische artikelen in *De Arbeider* en *Bevrijding*, na de oorlog kunstkritieken in *Vrij Nederland* en de *N.R.C.*

Rudolf de Jong, wetenschappelijk medewerker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Was redakteur van *Buiten de Perken* van 1961 tot en met 1965. Publiceerde *De Spaanse Burgeroorlog*, *De Taaie Rooie rakkers* (met Harmsen en Cornelissen).

R. V. Leembruggen, geboren in 1940. Publiceerde korte gedichten in *De Nieuwe Stem*, *Podium*, *Kentering* en in het *Maatstaf-nummer* van het korte gedicht.

Gerard J. M. van het Reve, geboren in 1892. Gepensioneerd journalist te Amsterdam, vader van de hoogleraar K. van het Reve en van de schrijver Gerard Kornelis van het Reve. Publiceerde onder het pseudoniem Gerard Vanter o.a. de historische roman *Baanbrekers* en *Mijn naam in Roelant*, onder het pseudoniem Rinko Wiersma *Verhaal der Vaderlandse geschiedenis* en *Verhaal der Wereldgeschiedenis*. In *De Nieuwe Stem*, januari, april en mei 1965, verschenen zijn jeugdherinneringen onder de titel *Een jeugd in Twente*.

Roger van de Velde, geboren in 1925 te Boom, bij Antwerpen. Werkte mee aan *De Vlaamse Gids*, *Arsenaal*, *De Faun* en *Standpunt*. In 1964 tweede prijs in de gemeenschappelijke wedstrijd B.R.T./Nederlandse Radio Unie voor radioverhalen. Literatuurprijs voor korte verhalen te Hilvarenbeek, 1965. Heeft in voorbereiding de verhalenbundel *Galgenaas*, die in de loop van 1966 bij Bruna zal verschijnen.

INHOUD

O. Noordenbos: In memoriam Nico Donkersloot . 1
J. B. Charles: Gedichten 3
Roger van de Velde: De dode rebellen . . . 5
R. V. Leembruggen: Gedichten 12
Rudolf de Jong: Amsterdam politiestad? . . . 13
Lieuwe Hornstra: De socialistische markt . . . 21
Gerard J. M. van het Reve: Blauwe huzaar met rood hart 30
O. Noordenbos: Een concilie in de twintigste eeuw 43
Kort Bestek: *Een fijn trekje in het postzegelnieuws* 48
Ex Libris: *Polen* 51
In de as zult gij zoeken 56
Laurent Veydt 58
Medewerkers aan dit nummer 61
Ontvangen boeken 62

ONTVANGEN BOEKEN

Sj. Aleichem, *Mottel, de zoon van Pejse de voorzanger,* vertaald door Eva Tas, Pegasus, Amsterdam 1965 (*f* 7,90).

Milo Anstadt, *Polen, Land-volk-cultuur,* Het Wereldvenster, Baarn 1965 (*f* 15,90).

Renée Curias-Pasture, *Een koele danseres,* Vita, Postbus 43, Oudenaarde 1965, Bfr. 75.

G. J. Geers, *Spanje, Land-volk-cultuur,* Het Wereldvenster, Baarn 1965 (4e dr. *f* 15,90).

Jerzy Kowalewski, *Revanchisme en raketten, West-Duitslands streven naar atoombewapening,* vertaald door J. op 't Ende, Pegasus, Amsterdam 1965 (*f* 3,90).

Joop Oversteegen, *Naar morgen* (gedichten), Uitgeversassociatie Opwenteling, Eindhoven 1965.

Ype Schaaf — J. B. Th. Spaan, *Cameroun* (Dubbele Antilope Reeks), Het Wereldvenster, Baarn 1965 (*f* 3,95).

Uitgeverij Heideland, Hasselt (voor Nederland: Het Karveel, Utrecht): *Vlaamse Pockets* No. 161 t/m 168, met o.a.:

Johan Daisne, *Ganzeveer en kogelpen,* Marnix Gijsen, *Kroniek der poëzie,* Julien Kuypers, *Aan de waterkant,* Frans de Schrijver, *Het zaad van morgen* (*f* 1,95).

DE NIEUWE STEM

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- SPANJENUMMER, een beschouwing van de toestand in Spanje onder het Franco-regime. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van Luis Araquistain, Francisco Carrasquer, Albert Helman, Jef Last, F. M. Lorda Alaiz, Ramón Lugris, José María de Semprún Gurrea en anderen.
  104 pag., geïllustreerd, *f 2,80/Bfr. 40*

- POLEN VANDAAG EN GISTEREN, een beschouwing over de bijzondere positie van Polen in de wereld van vandaag. Met medewerking van Milo Anstadt, Jan Balicki, Tone Brulin, Bernard Delfgaauw, Jerzy Holzer, M. van Hulten, Pszisko Jacobs, Nico Rost, J. P. Schuyf en P. Valkenburgh.
  136 pag., geïllustreerd *f 3,90/Bfr. 60*

- HERDENKINGSNUMMER JAN ROMEIN, herinneringen aan Jan Romein en beschouwingen over zijn werk. Eerste publikatie van het essay *Duur en verandering in de geschiedenis* door Jan Romein; verder bijdragen van R. F. Beerling, M. C. Brands, J. Dhont, N. A. Donkersloot, J. Haak, Fr. de Jong Edz., J. Presser, G. J. Resink, A. Romein-Verschoor, I. Schöffer, Ph. de Vries, C. F. Ware en anderen.
  156 pag., met portret van Jan Romein *f 3,50/Bfr. 55*

- LINKS/RECHTS, een diskussie over de begrippen links en rechts, met artikelen van Bernard Delfgaauw, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, P. J. Meertens, O. Noordenbos, Sonja Prins, P. Valkenburgh en W. F. Wertheim.
  80 pag. *f 2,50/Bfr. 35*

- MAX HAVELAAR/BATAVUS DROOGSTOPPEL, 1860/1960, het jubileum van de *Havelaar* en van Batavus Droogstoppel, met heropening van de diskussie over de zaak van Lebak en met voor het eerst in de geschiedenis een foto van Droogstoppel/Voûte. Artikelen van J. J. Buskes, J. B. Charles, G. J. Resink, A. Romein-Verschoor, P. Spigt, Th. van Tijn en W. F. Wertheim.
  120 pag., geïllustreerd *f 3,25/Bfr. 45*

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waaraan deelnemen: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel, W. Scheffer en P. Glazema.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*

- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*

- VERHALEN VAN JONGE NEDERLANDSE SCHRIJVERS, met medewerking van Marc Andries, Frans de Bruyn, Louis Ferron, Mark Insingel, Pszisko Jacobs, Henk van Kerkwijk, Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Ward Ruyslinck, Carla Walschap en anderen.
  128 pag. *f 3,50/Bfr. 55*

- VAN NEEN TOT GRONDWETSARTIKEL, *Scenario der Kunstpolitiek (1862–1962)*, met medewerking van Prof. Dr. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena.
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*

- DOOR HET SLEUTELGAT, een aantal beschouwingen over de aantasting en de verdediging van de 'privacy' in de moderne maatschappij, op verschillende gebieden. Met medewerking van R. F. Beerling, J. Blokker, A. L. Constandse, F. E. Frenkel, L. Hornstra, W. H. Nagel, A. Romein-Verschoor, P. Spigt, J. van Tijn, W. F. Wertheim, weverbergh en anderen.
  136 pag. *f 4,50/Bfr. 75*

Verkrijgbaar in de boekhandel en door storting op het gironummer van de uitgever

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Giro 801077 — Telefoon 05120-2641

De gestegen kosten op elk gebied zijn oorzaak geweest, dat de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid en de uitgeefster hebben moeten besluiten de abonnementsprijs van „De Nieuwe Stem" met ingang van 1 januari 1966 vast te stellen op *f* 19,50 per jaar (*f* 10,– per half jaar) en op Bfr 295,– voor België. De prijs voor een studenten-abonnement bedraagt resp. *f* 15,– en Bfrs. 237,50.

Ter voorkoming van de hoge incassokosten verzoeken wij onze abonné's, wier abonnement niet via een boekhandel loopt, het abonnementsgeld vóór 15 februari a.s. over te schrijven op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Mocht het oude bedrag inmiddels zijn overgemaakt, dan zullen wij het verschil eveneens voor 15 februari graag op onze postrekening zien overgeschreven.

Banden voor de jaargang 1965 kunnen tot 15 februari besteld worden. Prijs *f* 2,50

Bij onze uitgeverij is zo juist verschenen:

Henriëtte Mooy:

GISTEREN LEEFT

De bekende publiciste Henriëtte Mooy heeft, op even aantrekkelijke als scherpzinnige wijze, in dit boek haar persoonlijke herinneringen gepubliceerd aan tal van figuren die, in het Nederlandse kunstleven in het algemeen en voor het merendeel in de literatuur in het bijzonder, een vooraanstaande rol hebben gespeeld.

Deze 'schetsen, brieven, krabbels, aantekeningen' (zoals de ondertitel luidt) zijn namelijk achtereenvolgens gewijd aan Lodewijk van Deyssel, Alphons Diepenbrock, dr. P. C. Boutens, dr. A. H. de Hartog, Hein Boeken, Frans Erens, dr. G. Kalff jr., Dirk Schäfer, Isaac Israëls, prof. dr. B. Faddegon.

Henriëtte Mooy's boek, dat met soms zeldzame foto's en facsimilé's is verlucht, vormt door het persoonlijk karakter ervan en door de grote eruditie die eruit spreekt een welkome bijdrage tot de kennis van het cultureel-artistiek klimaat in de eerste decennia van deze eeuw.

'Gisteren leeft' verschijnt als paperback, met een levendig omslag in twee kleuren. De omvang is 112 pagina's en de prijs *f* 4,90.

Te bestellen bij de boekhandel of bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.,
DRACHTEN